

Vilniaus universitetas
Komunikacijos fakultetas
Knygotyros ir dokumentotyros institutas

ALMA BRAZIŪNIENĖ

Inkunabulų paveldas Lietuvoje ir pasaulyje

Mokomasis leidinys

Elektroninis išteklius

Vilniaus universiteto leidykla

2014

ISBN ISBN 978-609-459-307-9

Apsvarstyta ir rekomenduota skelbti
Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto taryboje
2014 m. balandžio 7 d., protokolo Nr. 160000-10-3

Recenzavo

Dr. Daiva Narbutienė (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)
Prof. dr. Aušra Navickienė (Vilniaus universitetas)

© Alma Braziūnienė, 2014

© Vilniaus universitetas, 2014

TURINYS

Pratarmė	4
1. Kas yra inkunabulai?	6
2. Inkunabulų paveldas Lietuvoje	15
3. Žymieji Lietuvos ir lituaniniai inkunabulai	25
4. Inkunabulų paveldas pasaulyje	35
Literatūra ir šaltiniai	45

Pratarmė

Šiandienos pasaulyje itin sustiprėjęs dėmesys kultūros paveldui. Neginčijama kultūros paveldo reikšmė bendruomenės, tautos, šalies, regiono istorinei ir kultūrinei atminčiai. Kultūros paveldo išsaugojimo ir jo panaudos visuomenės interesams svarba ypač išryškinta UNESCO dokumentuose: paveldas ne tik yra laidininkas mūsų kultūrinei atminčiai išlaikyti, jis kuria ir pridėtinę vertę valstybės gyvenime. Pabrėžiama dokumentinio paveldo, kaip UNESCO itin globojamos paveldo rūšies, reikšmė.

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete skiriama daug dėmesio dokumentinio paveldo moksliniams tyrimams ir raiškai pedagoginiame mokymo procese. Dokumentinio paveldo komunikacijos, informacijos, valdymo ir kiti su šia paveldo rūšimi susiję klausimai nagrinėjami Paveldo informacijos ir komunikacijos magistro, Leidybos bakalauro ir Leidybos magistro, Archyvistikos bakalauro, Kultūros informacijos ir komunikacijos bakalauro studijų programose. Įdėmiau šiose programose studijuojami ir vienos iš dokumentinio paveldo rūšies – spausdintinio paveldo – klausimai. Su spausdintiniu paveldu studentai susipažįsta studijuodami Spausdintinio ir rankraštinio paveldo kultūros, Spausdintinio ir rankraštinio paveldo vadybos, Medijų istorijos, Leidybos istorijos, Bibliofilijos, Knygos kultūros, Taikomosios knygotyros ir kitus kursus. Viena iš šiuose kursuose siauriau ar plačiau nagrinėjamų temų – inkunabulai ir jų paveldas. Taigi šis leidinys visų pirma skirtas studijuojančiai auditorijai plačiau susipažinti su inkunabulais ir jų paveldu.

Inkunabulai (lot. *incunabula*, *-orum*, *n* – vystyklai, lopšys) – spaudos pirmagimiai, XV amžiuje Europoje išspausdintos knygos. Dėmesys šioms knygoms, prasidėjęs dar XVII amžiuje, nemažta ir dabar. Nuo 1975 metais publikuoto Nojaus Feigelmano Lietuvos inkunabulų katalogo praėjo jau beveik 40 metų. Vertės katalogas nėra praradęs iki šiol, bet kai kuri informacija jame jau paseno (pasikeitė inkunabulų pasiskirstymas Lietuvos atminties institucijose, buvo išaiškinta visiškai naujų, patikslintos žinios apie kai kuriuos seniai esamus inkunabulus ir kt.).

Šis mokomasis leidinys sumanytas kaip lengvai pasiekiamos informacijos apie inkunabulus, pirmiausia Lietuvos ir lituaninius, šaltinis. Terminu *Lietuvos inkunabulai* čia suprantami Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) autorių LDK parengti, bet dėl įvairių priežasčių kitur išspausdinti leidiniai. *Lituaniniai* inkunabulai – užsienyje užsienio autorių parengti ir išspausdinti leidiniai, kuriuose yra žinių apie Lietuvą.

Aiškinsimės, kas yra inkunabulai, kuo svarbus jų paveldas mūsų kultūrai, kiek inkunabulų yra išlikusių Lietuvoje, kur jie sukaupti, kaip jie prieinami visuomenei, kuo išskirtiniai kai kurie iš jų, kaip Lietuvos atminties institucijų inkunabulų telkiniai atrodo pasauliniame kontekste, kiek ir kur pasaulyje inkunabulų sukaupta daugiausia, kaip klostėsi inkunabulų kolekcionavimo tradicijos. Kalbėdami apie inkunabulus ir jų apskaitą, vartosime leidinio pavadinimo ir egzemplioriaus (sinonimas – *fizinis vienetas*) terminus. Specialesni šiame leidinyje vartojami terminai pateikiami „Aiškinamajame terminų žodynyje“.

Nors leidinys pirmiausia skirtas studentams kaip mokomoji knyga, tikimasi, kad inkunabulų tematika pažintiniais ar mokslo populiarinimo tikslais galėtų būti pravarti ir platesniam skaitytojų ratui: bibliofilams ir visiems knygos bičiuliams, antikvarinės prekybos darbuotojams, spausdintinio paveldo puoselėtojams ir visiems tiems, kam artima senoji knyga ir jos paveldas.

1. Kas yra inkunabulai?

Pirmąsias spausdintas knygas vadinti inkunabulais imta tik XVII amžiuje. Šis pavadinimas atėjo iš Bernhardo von Mallinckrodto veikalų „Apie spausdinimo meno atsiradimą ir raidą“ (*De ortu et progressu artis typographicae*), išleisto Kelne 1639 metais. Jame autorius, kalbėdamas apie spaudos pradžia, pirmąsias Europoje spausdintas knygas metaforiškai įvardijo *prima typographicae incunabula*, t. y. pirmieji spaudos vystyklai. Cornelius Beughemas savo sudarytą ir Amsterdame 1688 metais publikuotą XV amžiuje išspausdintų knygų sąrašą (apie 3 tūkst. pavadinimų) taip ir pavadino – „Spaudos inkunabulai“ (*Incunabula typographiae...*). Vaizdingas ir taiklus terminas prigijo.

Šiuo metu inkunabulais priimta vadinti visus renkamaisiais spaudmenimis išspausdintus spaudinius iki 1500 metų gruodžio 31-osios – paskutinės XV amžiaus dienos. Įvairūs šaltiniai skirtingai pateikia inkunabulų apibrėžties pradžia. Ilgą laiką buvo manyta, kad J. Gutenbergo autorystei priskiriami keli nedidelės apimties spaudiniai ar jų fragmentai buvo išspausdinti renkamaisiais spaudmenimis dar iki 42 eilučių Biblijos pasirodymo apie 1455 metus (pavyzdžiui, vadinamoji „Sibilės knyga“ buvo datuojama netgi 1445 metais). Šiuo metu nustatyta, kad išlikęs „Sibilės knygos“ fragmentas yra beveik dešimtmečiu vėlyvesnis, nei manyta, jo išspausdinimo data – apie 1452–1453 metus – beveik sutampa su 42 eilučių Biblija. Taigi inkunabulų pradžia simboliškai siejama su 42 eilučių Biblija. Tokios nuomonės laikėsi ir Lietuvos inkunabulų tyrėjas Nojus Feigelmanas (Feigelmanas, 1975, 8).

Inkunabulų periodo pabaigos – 1500 metų gruodžio 31-osios – chronologinis apibrėžimas yra visiškai sąlyginis – po savaitės, mėnesio, kelerių ar net keliolikos metų išspausdintos knygos niekuo nesiskyrė nuo inkunabulų – XV amžiaus leidinių. XVII amžiuje, kai inkunabulais buvo susidomėta jau kaip paveldo objektais, pradėta juos specialiau atskirti nuo vėliau išleistų. Visi spaudiniai pagal išspausdinimo laiką imti skirstyti amžiais: XV amžiaus, XVI amžiaus, XVII amžiaus ir t.t. Ir mūsų dienomis tokio tradicinio skirstymo tebesilaikoma daugumoje didžiųjų paveldą saugančių pasaulio bibliotekų, taip pat ir Lietuvos. Kaip tik taip, suskirstyti amžiais, visi leidiniai saugomi sudėti ir bibliotekų saugyklose. Kita vertus, spaudos produkcijos išskyrimas amžiais žymi ir tam tikrų kultūrinių epochų ribas: 1500-ieji – viduramžių pabaigą, 1600-ieji – Baroko, o 1700-ieji – Apšvietos epochos pradžia. 1800-ieji, mašininės spausdinimo eros pradžia (apie 1830 metus), tarytum uždaro senosios knygos chronologinius vartus. Leidinių skirstymas amžiais (epochomis) parankus ir dėl poreikio patogiau, sistemingiau (mažesnėmis porcijomis ☺) suvaldyti didžiulius tūkstantinius visų

senųjų leidinių (XV–XVIII a.) masyvus mokslo tiriamojo darbo tikslais, ir dėl pačių leidinių saugos bei tvarkybos ypatybių atminties institucijose.

Kas būdinga inkunabulams?

Spaudos pirmagimius atskirti nuo modernybės eros leidinių galime žinodami keletą formalių skiriamųjų požymių. Pirmiausia, inkunabulai išlaikė rankraštiniams knygoms būdingas ypatybes:

- nėra antraštinio lapo;
- informacija apie veikalą (autorius, antraštė, išleidimo vieta, spaustuvininkas, spausdinimo data ir kt.) – knygos pabaigoje, vadinamajame kolofone (ši informacija poligrafiškai išryškinama kitaip šį tekstą surinkus ir pan.);
- veikalo tekstas ištisinis, be jokių pastraipų, o kad tokį intensyvų tekstą būtų lengviau skaityti, sakinių ir skyrių pradžios rubrikuojamos – raudonu rašalu ranka pažymimos pradžios (lot. *ruber, bra, brum* – raudonas);
- teksto ir skyrių pradžios inicialinės raidės puošiamos ranka (iluminuojamos), tam spaustuvininkas spausdindamas specialiai palieka vietas, o iliuminatoriui palengvinti darbą įspaudžiama tik nedidelė nežymi reikiama raidelė;
- puslapių numeracijos (kitai – *paginacijos*) arba visai nėra, arba numeruojama lapais (*foliacija*); susigaudyti knygrišiui įrišant knygą padėdavo *signatūros* (leidinio lankų žymėjimas raidėmis) arba *kustodai* (puslapio apačioje kito puslapio pradžios žodžio arba skiemens pakartojimas).

Kiekvieno inkunabulo radimosi istorijoje labai daug individualaus darbo: kaip tik individualus inkunabulo apipavidalinimas (rubrikavimas, iliuminavimas, įrišimas ir kt.) reikalavo daug laiko sąnaudų. Manoma, kad Johanno Gutenbergo Biblijai (simboliškai laikomai pirmąją spausdinta knyga), spausdintai ketvertą metų (1452–1455), dar metų prireikė visiškai ją užbaigti ir apipavidalinti.

Apie Johanną Gutenberga

Apie Johanną Gutenberga kaip spaudos išradėją rašyta daug. Tačiau dėl išlikusių autentiškų istorinių šaltinių stokos nei apie patį J. Gutenberga, nei apie jo kaip spaustuvininko veiklą nieko nauja daugiau, nei kad buvo skelbta prieš pusšimtį metų ar anksčiau, negalėsime

pasakyti. Nežinoma ir tiksli jo gimimo data. Spėjama, kad J. Gutenbergas gimė Maince, Vokietijoje, apie 1397–1400 metus. Manoma, kad apie 1418–1420 m. jis galėjęs studijuoti Erfurto universitete. 1430–1444 metais gyveno Strasburge, kur, manytina, išmoko spaustuvininko amato. 1447 m. grįžo į Maincą, čia išspausdino įvairių smulkių spaudinių: kalendorių, vadovėlių, indulgencijų. Mirė Maince 1468 metais. Paskutinis jo gyvenimo tarpsnis siejamas su spaustuvės skolomis ir vadinamąja Fusto ir Gutenbergo byla, kai J. Gutenbergas nesugebėjo gražinti 1600 guldenų skolos turtingam Mainco advokatui Johannui Fustui (apie 1400–1466) ir spaustuvė perėjo šio bei jo žento Peterio Schoefferio (apie 1425–apie 1503) nuosavybėn (1455 m.).

Su J. Gutenbergo vardu siejame spausdinimo formos išlietomis renkamosiomis raidėmis atsiradimą, specialaus prietaiso metalinėms literoms lieti sukūrimą, spausdinimo staklių (preso) sumanymą ir naujų, kitokios sudėties nei ksilografijoje, spaustuvinių dažų sukūrimą. Visa tai sudaro J. Gutenbergo išradimo esmę. Taikliai ją yra įvardijęs Marszallas McLuhanas (2003, 160):

„Turbūt mes nepastebime ypatingiausios atspaudos savybės, nes jos egzistavimas yra toks kasdienis ir akivaizdus. Paprastai tariant, tai galimybė vaizdą atkartoti tiksliai ir kiek nori kartų – bent jau kol nesusidėvi klišės paviršius. Pakartojamumas yra šerdis to mechaninio principo, kuris užvaldė mūsų pasaulį, ypač nuo Gutenbergo technologijos laikų. Atspaudos ir tipografijos pranešimo esmė visų pirma yra pakartojamumas. Sulig tipografijos atsiradimu judančio šrifto principas parodė būdą, kaip mechanizuoti bet kokį amatą suskaidant vientisą veiksmą ir atskiriant jo dalis.“

Šie spausdinimo principai išsilaikė iki pat mašininės spaudos atsiradimo XIX amžiaus trečiajame dešimtmetyje. O pusę tūkstančio metų nuo J. Gutenbergo iki skaitmeninės spaudos atsiradimo (XX amžiaus pabaiga) įpratome vadinti Gutenbergo galaktika (M. McLuhano terminas). Taigi Gutenbergo vardas tapo itin svarbiu simboliu civilizacijos istorijoje.

Šiandienos žmogui, nuolatos girdinčiam kalbas apie Gutenbergo galaktikos pabaigą, sunku įsivaizduoti, kad J. Gutenbergas beveik tris šimtus metų apskritai buvo nežinomas. Mat nėra išlikusio nė vieno spaudinio su nurodytu J. Gutenbergo, kaip spaustuvininko ir leidėjo, vardu. Pirmąkart žinia, jog pirmasis spaustuvininkas buvęs J. Gutenbergas, paminėta 1499 metais išleistoje vadinamojoje Kelno kronikoje. Čia rašoma, jog tą žinią paliudijo Maince pas J. Gutenbergą spausdinimo meno mokėsis Kelno spaustuvininkas Ulrichas Zellis. Jo teigimu, J. Gutenbergas spausdinti pradėjęs apie 1450 metus ir pirmoji jo išspausdinta knyga buvusi lotyniška Biblija. Hartmanno Schedelio kronikoje (Niurnbergas, 1493) minima, jog spauda

išrasta Maince apie 1440 metus, bet nenurodytas išradėjo spaustuvininko vardas. Įvairiuose šaltiniuose šmėkščioja mintis, kad naują spausdinimo renkamosiomis literomis būdą kažkas iš kažko nusižiūrėjo arba pasivogė. Taip savais spaudos išradėjais Nyderlanduose laikomi Janas Brito¹ ir Laurensas Janszoonas Costeris², Italijoje – Pamfilo Castaldi³, Prancūzijoje – Nicola Jansonas. Tik praėjus beveik trims šimtams metų nuo J. Gutenbergo 42 eilučių Biblijos pasirodymo, Getingeno universiteto profesorius Johannas Davidas Köhleris (1684–1755) Leipcige 1741 metais paskelbė veikalą, kuriame „apgynė Gutenbergo garbę“, t. y. įrodė jo, kaip spaudos išradėjo, autorystę. Šiandienos inkunabulistikoje J. Gutenbergo spaudiniai dažniausiai identifikuojami pagal jo turėtus šriftus.

Kiek tiksliai veikalų parengė ir išspausdino J. Gutenbergas, taip pat neaišku. Įvairūs tyrėjai skirtingai traktuoja nedidelės apimties J. Gutenbergui priskiriamus spaudinius. Štai ilgą laiką buvo manoma, kad vadinamasis „Sibilės knygu“ (*Sibyllenbuch*) fragmentas, surastas 1892 metais Mainco knygriškyje ir dabar saugomas Gutenbergo muziejuje Maince, yra seniausias išlikęs J. Gutenbergui priskiriamas spaudinys. Jis buvo datuojamas 1445 metais. Dabar, pasitelkus modernias technologijas, išsiaiškinta, kad tai daug vėlesnis spaudinys, galėjęs būti išspausdintas apie 1452–1453 metus, t. y. tuo pat metu, kai jau buvo pradėta spausdinti ir 42 eilučių Biblija. Britų bibliotekos katalogas nurodo aštuonis J. Gutenbergo staklėms priskiriamus spaudinius, Berlyno valstybinės bibliotekos suvestinis inkunabulų katalogas – vienuolika. O žymus rusų inkunabulistas E. Nemirovskis teigia, jog J. Gutenbergui gyvam esant, jo staklėmis galėjo būti išspausdinta net 50 spaudinių. Dauguma jų – vadinamieji smulkūs komerciniai spaudiniai. Juose, taip pat kaip kad 42 eilučių Biblijoje, J. Gutenbergo pavardė neminima. Biblija, manoma, tik pradėta buvo spausdinti paties J. Gutenbergo, o baigta jau J. Fusto ir P. Schoefferio spaustuvėje. E. Nemirovskio nuomone, smulkiuosius spaudinius galėjo išspausdinti vienu metu su J. Gutenbergu dirbęs kitas spaustuvininkas, todėl J. Gutenbergui priskirtini tik spausdinimo meno šedevrai.

Kaip ten bebūtų, J. Gutenbergo vardas simbolizuoja spaudos renkamaisiais spaudmenimis atsiradimą. XV amžiaus viduryje reikmė sparčiai platinti rašytinį žodį buvo jau

¹ Jan Brito (1415/1420–1484), gimęs Bretanijoje (dabar Prancūzija), apsigyveno Flandrijoje ir apie 1448–1454 metus atvyko į Briugę, kur įkūrė savo spaustuvę. Briugės gyventojai, žinodami apie spaudos pirmeivystės varžybas, juokauja, jog dabar Janas Brito mums galėtų pašnibzdėti: „Neprasitarkite mano motinai, jog aš esu išradęs spaudą Briugėje. Ji mano, kad tai padarė Gutenbergas.“

² Laurensas Janszoonas Costeris (apie 1370–apie 1440) gimė Nyderlandų mieste Harleme. Manoma, kad jau apie 1430 metus pradėjęs spausdinti renkamaisiais spaudmenimis. Jam Harleme pastatyti keli paminklai, nors spaudinių, pažymėtų jo vardu, nėra išlikusių.

³ Pamfilo Castaldi (1398–apie 1479) – Milane ir Venecijoje dirbęs spaustuvininkas, neva spausdinti renkamaisiais spaudmenimis išmokęs pagal keliautojo Marko Polo (1254–1324) informaciją apie kinų spausdinimo meną.

tokia didelė, kad kitaip atsitikti ir negalėjo. Šią situaciją taikliai ir vaizdžiai yra apibendrinęs vokiečių filosofas Franzas Mehringas (1846–1919):

„Ilgas ir smarkus ginčas dėl tikrojo spaudos išradėjo nebus niekada išspręstas, nes visur, kur tik ekonominė raida iškeldavo kokią problemą, ten vienaip ar kitaip būdavo bandoma ją įveikti. Jeigu remdamiesi vienokiais ar kitokiais istoriniais šaltiniais galime tvirtinti, kad paskutinį lemiamą žingsnį spaudos išradimo kryptimi padarė kaip tik Gutenbergas (drašiausiai ir aiškiausiai, taigi, ir sėkmingiausiai), todėl naujasis spausdinimo menas pasklido iš Mainco, tai viso labo tereiškia, kad jis iš visų sėkmingų ir nesėkmingų savo pirmtakų bandymų sėkmingiausiai susumavo sukauptą patirtį. Šitai nė kiek nemenkina jo nuopelnų. Jie nemirtingi, jo išradimas – dieviškas žmogaus kūrybos vaisius. Bet jis ne naują augalą pasodino į dirvą, jis viso labo sėkmingai nusiskynė pamažėle prisirpusį vaisių.“

Kodėl Gutenbergo Biblija laikoma pirmąja spausdinta knyga?

Taigi, kokią knygą galėtume laikyti pirmąja, išspausdinta renkamaisiais spaudmenimis? Esminis momentas čia – leidinys išspausdintas ne nuo išraižytos lentos, o renkamaisiais spaudmenimis. Kaip minėta, nustatyti, koks tai leidinys – nesibaigiantis ginčas. Vis dėlto, jeigu kalbame apie knygą kaip solidų leidinį (tokia ir buvo 42 eilučių Biblija), o ne smulkius, kad ir renkamaisiais spaudmenimis išspausdintus spaudinius ar jų fragmentus, pagaliau simboliniai J. Gutenbergo, kaip spaudos pradininko, nuopelnai ir istorinė tradicija lėmė, kad knygotyrininkai ir kultūros istorikai pirmąją spausdintą knygą simboliškai laiko 42 eilučių Bibliją, o jos išspausdinimą Maince 1452–1455 metais (1456 m., jeigu įskaičiuojame jos apipavidalinimą) įvardija sutartine spaudos išradimo data. Juolab, kad iš dabar esamų ankstyviausių J. Gutenbergui priskiriamų spaudinių ji ir yra bene seniausia. 42 eilučių Biblijos datavimas irgi yra sąlyginis: iš istorinių šaltinių tėra žinomas Enėjo Silvijaus Pikolominio, būsimą popiežiaus Pijaus II, laiškas kardinolui Carvajalui, rašytas 1455 metų kovo mėnesį. Jame būsimasis popiežius teigia matęs išspausdintą knygą ir stebisi tokios knygos, lyginant su rankraštine, atsiradimo sparta. Kitas faktas: Mazarine'o bibliotekoje Paryžiuje saugomame 42 eilučių Biblijos egzemplioriuje yra rubrikatoriaus ir įrišėjo paliktas 1456 metų rugpjūčio 15 dienos darbo pabaigą ženklinantis įrašas. Vadinasi, galime teigti, kad 42 eilučių Biblija tikrai buvo išspausdinta ne vėliau nei 1456 metų rugpjūčio 15 dieną.

Kuo ypatinga ši Biblija?

42 eilučių Biblija (taip vadinama dėl puslapyje esamų eilučių skaičiaus) iki šiol nepaliauja stebinti menine spausdinimo kultūra. Manoma, kad šios Biblijos buvo išspausdinta apie 180 egzempliorių, iš jų 150 – ant popieriaus ir 30 – ant pergamento. Kiti šaltiniai teigia

kitaip: išspausdinta 158 egzemplioriai. Ši skirtinga informacija ateina dar iš XV amžiaus – kaip tik taip abejodamas žinią minėtame savo laiške yra užrašęs E. S. Pikolominis.

Biblijos šriftas – tekstūra, viena iš gotiškojo šrifto atmainų. Kaip žinome, gotiškasis šriftas, ypač šiandienos skaitytojui, sunkiai „įkandamas“, bet tekstūra – dailus ir akiai gana patogus šriftas, primenantis ranka rašytą tekstą, ir kartu – iškilmingas, liturginis. Nepaliauja stebinti Biblijos raidžių rinkėjo meistriškumas: eilutės lygiuoja tarsi būtų surinkta kompiuteriu, o visa teksto atvarto poligrafinė išvaizda primena optinio meno kūrinį. Iš viso Biblijai išspausdinti prireikė 290 skirtingų spaudmenų. Sakoma, kad Biblijos spausdinimas buvo itin kruopščiai rengiamas, dirbama lėtai, bet kokybiškai: per dieną viso labo išspausdinama tik vienas puslapis, prie šios knygos spausdinimo darbavosi apie 20 žmonių. Biblija dėl savo didumo dažniausiai buvo įrišinėjama dviem tomis (vienintelis išlikęs egzempliorius, įrištas trimis tomis, yra Kongreso bibliotekoje Vašingtone), iš viso juose 1282 lapai. Kiekvieno egzemplioriaus inicialų ir iliuminacijų puošyba individuali, tad kiekvienas iš 49 pasaulyje išlikusių egzempliorių galėtų būti aptariamasis atskirai. Laikoma, kad 42 eilučių Biblija yra viena pačių gražiausių pasaulyje kada nors išspausdintų knygų.

Kas tyrė ir tiria inkunabulus?

Iki šiol autoritetingais inkunabulų tyrėjais tebelaikomi tokie XX amžiaus knygotyrininkai kaip amerikiečiai Alfredas Pollardas (1859–1944) ir Edvinas Emersonas (1869–1959), vokiečiai Konradas Haebleris (1857–1946), danas Svendas Dahlis (1887–1963). Jų darbai apie inkunabulus neprarado savo reikšmės ir dabar.

Pirmąją mokslinę inkunabulų bibliografiją priimta laikyti vokiečių bibliografo George'o W.F. Panzerio (1829–1805) vienuolikos tomų veikalą „Spaudos analai nuo šio meno išradimo iki 1500 metų“ (*Annales typographici ab artis inventae origine ad annum MD*), išleistą Niurnberge 1793–1803 metais. Pirmuosiuose penkiuose tomuose suregistruoti visi leidiniai iki 1500 metų, vėliau parengtuose dar šešiuose tomuose pateikti knygos, išleistos iki 1536 metų, aprašai (šiandienos knygotyrininkai, daugiausia Rytų Europos, leidinius, išleistus 1501–1550 metais, vadina paleotipais). G.W.F. Panzeris rengdamas savo inkunabulų bibliografiją labiausiai rėmėsi Michaelio Maittaire'o (1668–1747) penkių tomų bibliografiniu veikalu „Spaudos analai nuo šio meno išradimo iki 1664 metų“ (*Annales typographici ab artis inventae origine ad annum MDCLXIV*. Haga, 1719–1725).

Solidžiausiu XIX amžiaus inkunabulistikos pavyzdžiu laikoma Ludwigo Haino (1781–1836) parengta inkunabulų bibliografija „Bibliografinis repertuaras“ (*Repertorium*

bibliographicum. Stuttgart, Tubingen, 1826–1838, du tomai). Joje suregistruota 16 tūkst. inkunabulų. Jų bibliografiniai aprašai gana išsamūs ir moksliskai patikimi, tad identifikuojant inkunabulus šia bibliografija naudojamosi ir iki šiol. L. Haino bibliografiją papildė 1895–1902 m. Londone išspausdinti anglų bibliografo Walterio Arthuro Copingerio (1847–1910) parengti „Haino bibliografinio repertuaro papildymai“ (*Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*).

Nuo 1904 metų Vokietijoje buvo nutarta leisti „Suvestinį inkunabulų katalogą“ (*Gesamtkatalog der Wiegendruck*) – visų Europoje išleistų ir po pasaulį išsimėčiusių inkunabulų registrą. Jis sumanytas kaip išsami inkunabulų bibliografija, apimanti 27 tomus inkunabulų aprašų. Iš viso išleista 11 tomų: pirmasis pasirodė 1927 metais Leipcige, iki Antrojo pasaulinio karo išėjo dar septyni, paskutinytis 11-asis išleistas 2008 metais. Šiuo metu ši bibliografija prieinama ir internetu (<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>). Čia galima surasti skaitmenintas senąsias rankraštines aprašo korteles ir transponuotą jų informaciją, interaktyviomis nuorodomis susietą ir su jau skaitmenintais visateksčiais inkunabulų vaizdais iš įvairių pasaulio bibliotekų.

Šiuo metu didžiausias informacijos apie inkunabulus telkinys – internetu prieinama Britų bibliotekos duomenų bazė „Trumpas inkunabulų pavadinimų katalogas“ (*The incunabula short title Catalogue* (ISTC; prieiga per internetą: <http://www.bl.uk/catalogues/istc/index.html>). Tai nėra išsami analitinė visuotinė inkunabulų bibliografija. Tai katalogas, kuriame pateikiama tik trumpa esminė informacija apie kiekvieną aprašytą inkunabulą: autorius, antraštė, išspausdinimo vieta, spaustuvininkas ir data, formatas. Jeigu inkunabulų egzemplioriai skiriasi, pateikiama jų specifikacija. Naudinga šiame kataloge išsami bibliografinių šaltinių apie kiekvieną inkunabulą pateiktis, aktyvuota įvairiose institucijose saugomų skaitmenintų inkunabulų prieiga. Katalogo tikslas – suregistruoti visus galimus inkunabulus, dabar esamus įvairiose pasaulio bibliotekose ir kitose atminties institucijose. Ši bazė nuolat plečiama, ji nėra baigtinė.

Lietuviškai pirmasis nedidukę 38 puslapių knygelę *Apie Joną Gutenbergą ir apie tai, kaip žmonės rašyti ir spausti išmoka* 1900 metais Tilžėje, Otto v. Mauderodės spaustuvėje, paskelbė Petras Vileišis (1851–1926). Jis buvo mokslo populiarintojas ir liaudies švietėjas, jam atrodė, kad visiems, net ir paprastiesiems kaimo žmonėms, žinios apie spaudos pradininkus lygiai taip pat kaip kad praktiški patarimai, kaip auginti gyvulius, prižiūrėti bites, sodinti bulves, diegti naujus amatus ir pan., – yra būtinos. P. Vileišis, parengęs geografijos ir fizikos pradmenų vadovėlius, savo knygele apie J. Gutenbergą įeina ir į Lietuvos knygotyros istoriją kaip vienas pirmųjų knygos istoriją pradėjęs populiarinti lietuviškai. 1935 metais Kaune savo veikalą

Spaudos išradėjas Jonas Gutenbergas: raštas ir spauda iki šių dienų paskelbė Stasys Dabušis (1798–1974). Tai didesnis 298 puslapių veikalas, populiariai aiškinęs spaudos išradimo esmę ir reikšmę.

Žymiausias Lietuvos inkunabulistikos atstovas – ilgametis Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus vedėjas Nojus Feigelmanas (1918–2002). Jo parengtas katalogas „Lietuvos inkunabulai“ (1975) bei jame esamas straipsnis apie inkunabulus šiame leidinyje dar bus nagrinėjami atidžiau. Inkunabulai buvo ir garsaus Lietuvos knygotyrininko Levo Vladimirovo (1912–1999), kultūros istorikų Marcelino Ročkos (1912–1983) ir Juozo Tumelio (g. 1938) mokslinių tyrimų akiratyje. Inkunabulus tam tikrais aspektais yra tyrę šiandienos Lietuvos humanitarai: Eugenija Ulčinitė, Edvardas Gudavičius, Viktorija Vaitkevičiūtė, Kęstutis Gudmantas, Sigitas ir Daiva Narbutai, Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Vidas Račius, Živilė Stonytė.

Kiek iš viso galėjo būti išspausdinta inkunabulų?

Alfredas Pollardas teigė manęs, kad inkunabulų galėjo būti išspausdinta apie 40 tūkst. pavadinimų, o visos Europos prekybos rinkoje iš viso galėjo funkcionuoti apie 20 milijonų inkunabulų (*Encyclopedia of Library...*, 1269). Levas Vladimirovas rašė tokių buvus 35–45 tūkst. pavadinimų veikalų bendru 10–20 milijonų tiražu (1979, 165). Šiandienos mokslininkai mano, kad jau galime kalbėti buvus ne mažiau nei 48 tūkst. pavadinimų inkunabulų. Visi šie teiginiai hipotetiniai, nes inkunabulų registravimas nėra baigtinis, įvairių šalių įvairiose atminties institucijose, taip pat ir antikvarinėje rinkoje jų vis dar atsiranda naujų, dažniausiai defektnių, kartais – tik knygos fragmentų, todėl jie sunkiai identifikuojami ir pan.

Britų bibliotekos 1997 metais išleistame „Trumpame inkunabulų pavadinimų kataloge“ (CD) užfiksuota apie 26 tūkst. inkunabulų. Šis skaičius grįstas bibliografiniu *de visu* inkunabulų aprašu. Remiantis šiuo katalogu, galima matyti, kaip sparčiai geografiškai plito spausdinimas Europoje. Pirmajame dešimtmetyje nuo J. Gutenbergo spaudinių pasirodymo (1451–1460) buvo išspausdinti 24 pavadinimų leidiniai (visi Vokietijoje), antrajame (1461–1470) – 371 (Vokietijoje ir Italijoje), 1471–1480 metais – 5360 pavad. inkunabulai (daugiausia Italijoje, Vokietijoje, gerokai mažiau – Prancūzijoje, Nyderlanduose, Ispanijoje, Anglijoje ir kt.). 1481–1490 metais buvo išspausdinta 6677 pavad. inkunabulai, iš jų po tris tūkstančius – Italijoje ir Vokietijoje, 1320 pavad. – Prancūzijoje ir kt. Paskutiniajame XV amžiaus dešimtmetyje (1491–1500) pasirodė 12.464 pavad. inkunabulai (daugiausia Italijoje, Vokietijoje, Prancūzijoje ir kt. šalyse). Didžioji dauguma (68 proc.) inkunabulų buvo išspausdinti Italijoje ir Vokietijoje, 72 proc. inkunabulų buvo lotynų kalba. Tai ir buvo spausdinimo revoliucija.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl inkunabulams skiriamas toks didelis dėmesys, nors jų chronologinė apibrėžtis itin simbolinė?
2. Palyginkite informaciją apie inkunabulus Stasio Dabušio veikalė (1935) su šiandienė interneto informacija. Kas pasikeitė?
3. Suraskite Britų bibliotekos kataloge, kiek Lietuvoje saugomų inkunabulų jame aprašyta.
4. Nustatykite inkunabulų duomenis pagal šiuos iliustracijose pateiktus inkunabulų kolofonus.

2. Inkunabulų paveldas Lietuvoje

Kada pirmosios spausdintos knygos – inkunabulai – pasiekė Lietuvą?

Kas inkunabulų turėdavo? Ar daug jų buvo to meto Lietuvos asmeninėse bibliotekose?

Atsakyti į šiuos klausimus padeda Lietuvos atminties institucijose saugomų inkunabulų proveniencijos (knygų nuosavybės ženklai: rankraštiniai įrašai, superekslibrisai, ekslibrisai, antspaudai, lipdės). Inkunabulų proveniencijos rodo, kad jau XV amžiaus antroje pusėje spausdintų knygų buvo Lietuvos valdovų ir didikų bibliotekose. Jų būdavo atsigabenama iš didžiųjų Vakarų Europos spaudos centrų, knygų parsiveždavo iš studijų Europoje sugrįžę Lietuvos studentai. Tiesa, gana sunku nustatyti, kada knyga buvo įsigyta, juk inkunabulų sklaida vyko ir gerokai vėliau, XVI amžiuje. Įprastinė to meto praktika rodo, kad kelių dešimtmečių knygos būdavo parduodamos kaip naujos. Aišku, visai kas kita būtų, jeigu mes turėtume išlikusių, tarkim, archyvinių dokumentų, inventorių, kuriuose jau XV amžiaus pabaigoje būtų įrašytos ir spausdintinės knygos, priklausiusios LDK gyventojams. Net viename iš ankstyviausių tokių dokumentų, 1510 m. LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados Alberto Goštauto (apie 1480–1539) asmeninės bibliotekos knygų sąrašė Lietuvos metrikoje (ilgą laiką manyta, jog tai valdovo Žygimanto Senojo bibliotekos sąrašas, bet Konstantinas Jablonskis 1959 m. nustatė, jog tas sąrašas priklauso A. Goštautui), gana sunku tiksliai pasakyti, kurios sąrašė įrašytos knygos yra spausdintinės, o kurios rankraštinės. Vis dėlto galime tvirtinti, jog iš 89 sąrašė užfiksuotų knygų A. Goštautas tikrai turėjęs nemažai inkunabulų. Minėtini: Biblija čekų kalba, „Brigitos apreiškimai“, Jokūbo Voraginečio „Aukso legenda“, „Dekretalijos“, Juozapo Flavijaus veikalai, „Pasaulio kronika“ (tikėtina, jog tai 1493 m. Hartmano Schedelio kronika) ir kt. Naujų įžvalgų dėl A. Goštauto asmeninės bibliotekos pobūdžio ir jo knygų sąrašė minimų leidinių identifikavimo yra paskelbęs Kęstutis Gudmantas (2003). Edvardas Gudavičius teigia, jog nors mūsų žinios apie inkunabulų importą iš Vakarų Europos į Lietuvą labai skurdžios, galima konstatuoti, kad toks importas vyko ir A. Goštauto atvejis yra geriausias knyginės „informacijos kūrybiško panaudojimo pavyzdys“ (1999, 57). Kad tikrai inkunabulų buvo atsivežama XV amžiaus Lietuvoje ir jie buvo čia skaitomi, rodo būsimojo Vilniaus vyskupijos kanauninko ir didžiojo kunigaikščio sekretoriaus Adomo iš Katros turėtas 1477 metų inkunabulas su jo nuosavybės įrašais. Jis dabar saugomas Krokuvos Jogailaičių universiteto bibliotekoje (Feigelmanas, 455). Svarbu pabrėžti: šio inkunabulo rankraštinis knygos nuosavybės įrašas patvirtina, jog knyga funkcionavo Lietuvoje dar XV amžiuje, t. y. tada, kai

inkunabulai ir buvo spausdinami. O XVI amžiaus pirmosios pusės asmeninėse Lietuvos gyventojų bibliotekose inkunabulų tikrai būta. Nors reformacijos veikėjo Abraomo Kulviečio (apie 1510–1545) turėta asmeninė biblioteka (pagal išlikusį rankraštinių knygų sąrašą žinomos 78 jo knygos; Ročka, 2002, 71–94) laikoma gana modernia humanistine mokslinio pobūdžio biblioteka, joje, matyt, būta ir inkunabulų.

Lietuvos inkunabulai Nojus Feigelmano kataloge

Lietuvos inkunabulus pirmasis ėmėsi registruoti jau minėtas Nojus Feigelmanas (1918–2002) – žymus Lietuvos knygotyriminkas ir bibliografas. Jis panevėžietis, čia baigė žydų gimnaziją, 1936–1940 m. Vytauto Didžiojo universitete Kaune studijavo geodeziją. 1940 m. pradžioje buvo pašauktas į Lietuvos kariuomenę. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui atsidūrė fronte, buvo sužeistas, 1945 m. grįžo į Vilnių. Nuo 1950-ųjų N. Feigelmanas pradėjo dirbti Vilniaus universiteto bibliotekoje: buvo bibliografas, 1962–1967 m. – Senų ir retų knygų ir rankraščių, 1967–1990 m. – Senų ir retų spaudinių skyriaus vedėjas. 1956–1958 m. dalyvavo ieškant ir susigražinant iš SSSR bibliotekų istorinius Vilniaus universiteto knygų rinkinius. Dirbdamas Vilniaus universiteto bibliotekoje, jis taip pat ruošė senųjų knygų ekspozicijas ir parodas, vedavo ekskursijas po Vilniaus universiteto rūmus, skaitė bibliografijos pagrindų paskaitas studentams, rengė pranešimus konferencijoms, seminarams, rašė knygų recenzijas. Paskelbė nemaža straipsnių knygos istorijos, bibliotekų ir kultūros istorijos temomis mokslinėje spaudoje ir populiarioje periodikoje. 1990-aisiais išvyko gyventi į Izraelį, ten ir mirė. Svarbiausi N. Feigelmano darbai – spausdinti katalogai „Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete“ (1957), „Lietuvos inkunabulai“ (1975), „Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai“ (publikuotas 2003 m., jau po mirties, parengtas su bendraautoriais), studija „Žydų periodiniai leidiniai Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 metais“, išleista Izraelyje.

Didžiausias N. Feigelmano nuopelnas Lietuvos kultūrai – Lietuvos inkunabulų katalogo sudarymas. Iki jo trumpą informaciją apie Lietuvos bibliotekose esamus inkunabulus buvo galima surasti tik bibliotekų korteliniuose kataloguose. N. Feigelmanas, pasitelkęs įvairias jam prieinamas kitų šalių inkunabulų bibliografijas ir katalogus, pasiryžo suregistruoti ir aprašyti visus Lietuvos bibliotekose saugomus inkunabulus. Šis darbas iš jo pareikalavo daugiau nei dešimtmečio. Kataloge „Lietuvos inkunabulai“ suregistruoti Vilniaus universiteto, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių, Kauno technologijos universiteto, Kauno apskrities viešosios bibliotekų (dabartinais šių bibliotekų

pavadinimais, 1975-aisiais jie buvo kitokie) bei dar dviejų asmeninių rinkinių inkunabulai – iš viso 453 egzemplioriai.

Inkunabulų aprašas N. Feigelmano kataloge gana paprastas: pateikiamas knygos autorius, antraštė, išleidimo vieta, spaustuvininkas ir išspausdinimo data. Tada nurodomas inkunabulo formatas (*in folio*, t. y. pusiau perlenktas lapas; *in quarto*, t. y. dukart perlenktas; *in octavo* – triskart perlenktas) ir lapų skaičius. Toliau sudarytojas pateikia gan kruopštų egzempliorinį kiekvieno aprašomo inkunabulo apibūdinimą: esamus knygos defektus, įrišo ypatybes, nurodo egzemplioriaus provenienciją (kilmę) fiksuodamas rankraštinius knygos nuosavybės ženklus, ekslibrisus, supereklibrisus.

Katalogo pradžioje įdėtas išsamus profesionaliai parengtas N. Feigelmano įvadinis straipsnis „Pirmosios spausdintos knygos“. Jame aptartas XV amžiaus Europos knygų spausdinimo visuomeninis kultūrinis kontekstas, to meto LDK kultūrinė situacija, spausdintinių knygų reikmė Lietuvai. Straipsnyje pateikta ir Lietuvos inkunabulų analizė teminiu, spausdinimo vietų ir kitais aspektais, išnagrinėta Lietuvos inkunabulų rinkinių kaupimo raida, proveniencijos, papasakotos svarbesnių inkunabulų likimo istorijos. Ypač vertingas Lietuvoje buvusių inkunabulų sąrašas. Jame užfiksuotas 221 inkunabulas, kurio dabar Lietuvoje jau nebėra. Šis sąrašas – nepamainomas inkunabulų sklaidos šaltinis tolesniems inkunabulų tyrimams ir liudijimas tų Lietuvos inkunabulų, kurie jau negrižtamai prarasti.

Inkunabulų aprašai kataloge išdėstyti abėcėliškai. Kiekvieno aprašo pabaigoje nurodoma knygos saugojimo vieta (institucija) ir knygos saugojimo numeris (šifras). Naudotis katalogu labai palengvina papildomų rodyklių gausa: inkunabulų aprašas pagal bibliotekas, išleidimo vietų, spaustuvininkų pavardžių, vertėjų, leidėjų ir kitų asmenų rodyklės, konkordancijos (šio katalogo aprašų atitikmenys kitų inkunabulų bibliografinių šaltinių aprašų numeriams); antraščių, inkunabulų kilmės rodyklės, Vilniaus viešosios ir Vilniaus Stepono Batoro universiteto bibliotekų (Vilniaus universiteto bibliotekos pirmtakių) inkunabulų šifrų sąrašai. Visos šios rodyklės ir visų Lietuvos inkunabulų aprašas vienoje vietoje daro šį leidinį nepamainomos enciklopedinės informacijos apie pirmąsias spausdintines knygas, saugomas Lietuvoje, šaltiniu.

Vis dėlto neužmirština, kad katalogas buvo išleistas sovietiniais metais. Šiandienos skaitytojui neįprastai ir keistokai atrodo sovietine ideologija persunktas įvadinio straipsnio tekstas: „Tarybų Sąjungos Komunistų partija ir Tarybinė vyriausybė rūpinasi, kad svarbiausios praeities kultūros vertybės būtų išsaugotos, teisingai [! – A.B.] moksliai nušviestos ir tinkamai panaudotos komunizmo statyboje“. Tik tokiais privalomais ideologiniais trafaretais apsisaugojus buvo galima tikėtis publikuoti šį inkunabulų katalogą. Ideologizuotas sovietinis

požiūris į inkunabulų paveldą reikalavo tam tikro žodinio žaibolaidžio, tad katalogo autorius rašo: „Tarybinį mokslą visų pirma domina spaudos visuomeninė funkcija, knyga kaip pažangiųjų jėgų ginklas kovoje prieš reakciją. <...> Inkunabulas tarybinio mokslo požiūriu – ne tik retenybė, ne tik bibliografinę reikšmę turintis unikumas, bet ir tam tikras idėjinės kovos įrankis. Nuoseklus pastarojo aspekto nagrinėjimas yra svarbiausias tarybinės inkunabulistikos, iš marksistinių pozicijų vertinančios žmonijos kultūrinį palikimą, uždavinys“. Kaip matome, knyga buvo traktuojama marksistiniu požiūriu ir net prieš pusę tūkstančio metų išleistoms knygoms tokia nuostata rimtu veidu buvo tebetaikoma: inkunabulas įvardijamas kaip idėjinės kovos ginklas. „Vagos“ leidykla, kurioje inkunabulų katalogas buvo leidžiamas, kaip ir visuose kituose moksliniuose tekstuose, reikalavo „apsidrausti“ panašios retorikos sakiniiais. Iš išlikusių įvadinio straipsnio rankraščio taisymo variantų matyti, kaip nelengva buvo publikuoti tokį, atrodytų, politiškai nekaltą dalyką – inkunabulų katalogą.

Tad kokį inkunabulų sklaidos vaizdą Lietuvoje matome buvus 1975 metais?

Iš viso tuo metu N. Feigelmanas užfiksavo esamus 453 inkunabulų egzempliorius. 307 inkunabulai buvo saugomi Vilniaus universiteto bibliotekoje, 63 – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (čia ir toliau – bibliotekų pavadinimai dabartiniai), 46 – Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo, 18 – Kauno technologijos universiteto, 12 – buvusiuose Knygų rūmuose, dabar tapusiuose Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos padaliniu, trys – Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje, trys – buvusioje asmeninėje Edmundo Laucevičiaus bibliotekoje, vienas – asmeninėje K. Juknevičienės bibliotekoje.

Kaip matome, daugiausia inkunabulų buvo sukonzentruota Vilniaus universiteto bibliotekoje. Taip atsitiko istoriškai: spausdintinis paveldas čia telkėsi kartu su Vilniaus jėzuitų akademijos ir visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrine raida. Daug senųjų leidinių, taip pat ir inkunabulų, į Vilniaus universiteto biblioteką pateko po 1831 ir 1863 metų sukilimų prieš Rusiją: šių sukilimų numalšinimo pasekmė – uždarinėjami katalikiški vienuolynai, o jų bibliotekų knygos vežamos į Vilnių. Pagaliau, po Antrojo pasaulinio karo iš Kauno į Vilnių perkėlus buvusio prieškarinio Kauno Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką, Vilniaus universiteto biblioteką papildė gausūs ir vertingi spausdintinio paveldo rinkiniai, būta juose ir inkunabulų. Smulkiau inkunabulų kilmės ir klajonių po įvairias institucijas peripetijas yra aptaręs N. Feigelmanas minėtame straipsnyje.

1975 metais antrasis pagal dydį inkunabulų rinkinys buvo saugomas dabartinėje Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (63 egzemplioriai). Šio rinkinio formavimosi istorijos N. Feigelmanas nepateikė, tik bendroje Lietuvos inkunabulų teminėje apžvalgoje paminėjo būdingesnius ir retesnius egzempliorius. Atidžiau panagrinėti šio rinkinio

kilmę jam gal trukdę ir tai, kad sovietmečiu buvo draudžiama minęti, jog po Antrojo pasaulinio karo į Lietuvos bibliotekas yra patekusių knygų rinkinių iš Vokietijos. Šio fakto garsinti nebuvo leidžiama. Nors, kaip minėjome, N. Feigelmano katalogo bibliografiniuose inkunabulų aprašuose šių inkunabulų kilmę stengtasi fiksuoti preciziškai. Taigi, pavyzdžiui, iš inkunabulų bibliografinių aprašų galime sužinoti, kad 1480 metais Kelne išspausdinta lotyniška Biblija ar vienuolikos veikalų konvoliutas, prasidedantis Alberto Didžiojo „Moterų ir vyrų paslaptimis“, išleistomis Leipcige 1492 metais, į Vilnių yra patekę iš garsiosios Karaliaučiaus Wallenrodtų bibliotekos 1945 metais (vadinamoji *Wallenrodia* – Prūsijos kanclerio Martino Wallenrodto pradėta kaupti asmeninė biblioteka, nuo 1650 metų tapusi viešąja, 1909 metais įjungta į Karaliaučiaus universiteto biblioteką; 1909 metais ji turėjo 85 inkunabulus). N. Feigelmano katalogas fiksuoja, kad Lietuvoje yra 30 veikalų, priklausiusių Wallenrodtų bibliotekai. Vadinas, ir tais sovietiniais geležinės uždangos laikais Vakarų mokslo pasaulis turėjo galimybę žinoti, kur yra dingusiais laikyti Karaliaučiaus inkunabulai.

Inkunabulų telkiniai šiandienos Lietuvoje

Kaip atrodo Lietuvos inkunabulų sklaidos vaizdas šiandien? Per tuos keturiasdešimt metų nuo N. Feigelmano katalogo pasirodymo visose Lietuvos bibliotekose, turinčiose inkunabulų, daug kas pasikeitę. Bibliotekos pradėjo rengti elektroninius katalogus, senieji leidiniai pradėti aprašinėti pagal senųjų leidinių tarptautinio standartinio bibliografinio aprašo reikalavimus, vadinas, skaitytojas pradėjo gauti išsamią, mokliškai pagrįstą informaciją apie leidinį. Buvo išaiškinta nemažai klaidingai aprašytų ar inkunabulams nepriskirtų XVI amžiaus leidinių, ypač defektinių. Per tuos dešimtmečius keitėsi institucijų struktūra ir priklausomybė. Buvusi savarankiška institucija Lietuvos knygų rūmai tapo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos padaliniu, vadinas, abiejų inkunabulų rinkiniai susijungę į vieną. Lietuvoje pradėjo rasti naujų senųjų leidinių rinkinių. 1998 metais iš JAV į Lietuvą gyventi sugrįžęs lietuvių dailininkas, bibliofilas ir kolekcininkas Kazys Varnelis (1917–2010) parsivežė vertingą 9,5 tūkst. knygų biblioteką, joje yra ir itin retas inkunabulas. Vis daugiau bibliofilų ir kolekcininkų išdrįsta atskleisti visuomenei savo asmeninėse bibliotekose saugomus senuosius leidinius. Kaip keitėsi Lietuvos inkunabulų sklaidos vaizdas, rodo ši palyginamoji lentelė.

1 lentelė. Inkunabulų pasiskirstymas Lietuvos bibliotekose ir asmeniniuose rinkiniuose 1975 ir 2014 metais

Institucijos pavadinimas 1975 metais	Inkunabulų skaičius egz. 1975 metais	Dabartinis pavadinimas	Inkunabulų skaičius egz. 2014 metais
Vilniaus Darbo Raudonosios Vėliavos ordino Vinco Kapsuko universiteto Mokslinė biblioteka	307	Vilniaus universiteto biblioteka	315
Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka	63	Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka	63
Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė biblioteka	46	Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka	87
Kauno Antano Sniečkaus politechnikos instituto biblioteka	18	Kauno technologijos universiteto biblioteka	15
Lietuvos TSR Knygų rūmai	12	–	Dabar Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje
Kauno Viešoji biblioteka	3	Kauno apskrities viešoji biblioteka	3
Edmundo Laucevičiaus asmeninė biblioteka	3	–	Dabar Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje
Asmeninė K. Juknevičienės biblioteka	1	?	?
	–	Kazio Varnelio namai-muziejus	1
		Nacionalinis M.K. Čiurlionio muziejus	1
		Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka	2
		Vidmanto Staniulio asmeninė biblioteka	4
Iš viso	453	Iš viso	491

Matome, kad didžiausias inkunabulų telkinys tebėra Vilniaus universiteto biblioteka, sauganti 315 inkunabulų. Iš kur joje, be 1975 metais turėtų 307 inkunabulų, atsirado dar aštuoni? Visą painoką inkunabulų rinkinio raidos istoriją yra aprašęs ilgametis Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriaus darbuotojas Vidas Račius (2011). Pasirėmęs Eugenijos Ulčinautės parengta inkunabulų apžvalga bei kitais šaltiniais, jis pateikia tokį Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų rinkinio raidos vaizdą: XIX amžiaus antroje pusėje Vilniaus viešojoje bibliotekoje (dabartinės VUB pirmtakėje) buvo 165 inkunabulai, 1938 metais Vilniaus Stepono Batoro universiteto viešojoje bibliotekoje – 254, bet jau 1940 metais inventorinėje knygoje užfiksuota tik 170 inkunabulų. Iš tikro jų skaičius gerokai didesnis (269), mat vienu

numeriu buvo registruoti ir konvoliutai (keli veikalai, surišti į vieną knygą). Antrojo pasaulinio karo metais visi inkunabulai buvo supakuoti į dėžes evakuacijai, bet nebuvo išvežti, taip dėžėse ir prabuvo karo metus. Vienas trijų inkunabulų konvoliutas per 1956–1959 metų Levo Vladimirovo akciją susigrąžinti senojo Vilniaus universiteto knygų rinkinius kartu su kitais senojo fondo rinkiniais sugrįžo iš Sankt Peterburgo, dar du inkunabulus perdavė Lietuvos dailės muziejus. 1963 metais 17 inkunabulų gauta iš buvusios Kauno Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos. Jau išleidus 1975 metais N. Feigelmano katalogą, buvo išaiškinta naujų Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulų. 1983 metais „Knygotyroje“ paskelbtuose inkunabulų papildymuose N. Feigelmanas aprašė dar keturis Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabulus. Šiuo metu, V. Račiaus teigimu, čia saugoma 315 fizinių vienetų (egzempliorių) inkunabulų (297 pavadinimų). Jeigu lyginsime šį rinkinį su kitų Europos šalių inkunabulų rinkiniais (apie tai plačiau žr. paskutiniame skyriuje), jis atrodys gana kuklus, už anuos dešimteriopei mažesnis, bet jeigu žvilgtersime į artimiausių kaimynų bibliotekas, matysime, kad jas gerokai lenkia. Pavyzdžiui, didžiausias Latvijoje inkunabulų rinkinys yra Latvijos akademinėje bibliotekoje (210 inkunabulų), Estijoje daugiausia inkunabulų turinčios Talino universiteto ir Tartu universiteto bibliotekos tegali pasigirti saugančios tik po 48 inkunabulus.

Per beveik keturis dešimtmečius nuo N. Feigelmano katalogo pasirodymo daugiausia pasikeitimų įvyko Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos inkunabulų rinkinyje. Jau 1984 metais Juozas Tumelis paskelbė apie bibliotekoje naujai išaiškintus dar keturis inkunabulus. Rinkinys 12 inkunabulų papildė Knygų rūmus prijungus prie Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos. 1995 metais trys E. Laucevičiaus asmeninėje bibliotekoje buvę ir vėliau į Lietuvos dailės muziejų kartu su E. Laucevičiaus surinktomis meno vertybėmis patekę inkunabulai taip pat buvo perduoti bibliotekai. Smulkiau ir išsamiau Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos inkunabulus tyrė, bibliografiškai aprašė ir dvi apžvalgas apie juos spaudoje paskelbė Viktorija Vaitkevičiūtė (2007). Iš viso ji naujai identifikavo devynis inkunabulus, o dar šeši inkunabulai, pasirodo, buvo bibliotekoje neaprašyti ir neįtraukti į katalogus. 2013 metų pabaigoje spaudoje pasirodė informacija dar apie vieną V. Vaitkevičiūtės naujai išaiškintą inkunabulą – Lupoldo de Bebenburgo (apie 1297–1363) religinio poleminio pobūdžio veikalą, išleistą 1497 m. Bazelyje. Jis nežinotas todėl, kad buvo įrištas kartu su kitais dviem kito autoriaus – Alberto Krantzo (1448–1517) – veikalais, išleistais jau XVI amžiuje, t.y. ne inkunabulais. Svarbu ir tai, kad šis trijų veikalų konvoliutas yra iš žymaus XIX amžiaus Lietuvos bibliofilo Jono Krizostomo Gintilos (1788–1857) asmeninės bibliotekos.

Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomi trys specifinės teminės grupės – muzikiniai – inkunabulai. Juos yra tyrusi Živilė Stonytė (2012). Muzikologės teigimu, daugiau tokių muzikinių inkunabulų Lietuvoje nėra. Tai Bazelyje 1485 metais išleistas mišiolas su muzikiniams intarpams skirtomis tuščiomis teksto vietomis. Jose ranka turėdavo būti įrašomos natos. Tai labai specifinė muzikinių inkunabulų rūšis. Antras inkunabulas – Jeano Gersono „Collectorium“ (Eslingenas, 1473) – pirmasis spausdintas natų pavyzdys muzikos istorijoje. Trečias – mišioms skirtas puošnus didelio formato giesmynas „Graduale“, išleistas garsaus Venecijos spaustuvininko LucAntonio Giuntos 1500 metais. Muzikologė patikslino N. Feigelmano kataloge nurodytą gradualo išleidimo datą: jis išleistas ne 1499 metais, o 1500 metų kovo 1 dieną.

Minėtinas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomas inkunabulas – vokiečių autoriaus Sebastiano Branto (1457–1521) „Kvailių laivas“. Šis buvęs itin populiarus veikalas paprastai minimas greta Erazmo Roterdamiečio „Pagiriamojo žodžio kvailybei“. Tai eiliuota satyra, išjuokianti visuomenės ydas. Inkunabulas – vokiškai parašyto veikalo vertimas į lotynų kalbą, išleistas Bazelyje 1497 metais (pirmoji, vokiškoji, laida išėjo Bazelyje 1494 metais). Knygoje yra 116 raizinių, iš jų 75 priskiriami žymiam vokiečių renesanso dailininkui Albrechtui Düreriui (1471–1528). Ši knyga – vienintelis Lietuvoje originalus „Kvailių laivo“ egzempliorius Lietuvoje. Lietuviško veikalo vertimo, deja, neturime. Inkunabulą biblioteka įsigijo 1969 metais Vilniaus antikvariate. Jame esamas ekslibrisas rodo, kad XVII amžiuje inkunabulas priklausė Wallenrodtų bibliotekai Karaliaučiuje.

Taigi, šiuo metu Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomi 87 inkunabulai. Tai antras pagal dydį inkunabulų rinkinys Lietuvoje. Jo formavimosi istorija sudėtinga. Iš inkunabulų nuosavybės ženklų aiškėja, kad daugiausia inkunabulų į šį rinkinį pateko iš Vilniaus dvasinės seminarijos, Vilniaus mokslo bičiulių draugijos, Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijos (ne tiesiogiai, o per Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją) bibliotekų, trys inkunabulai – iš minėtosios Wallenrodtų bibliotekos ir kitų smulkesnių rinkinių.

Kitoks šiandienos inkunabulų sklaidos vaizdas Kauno atminties institucijose ir asmeniniuose rinkiniuose. Jis išryškėjo mokslškai aprašius Kauno bibliotekose saugomus inkunabulus: 2006 m. publikuotas katalogas „XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose“, parengtas Kauno apskrities viešosios bibliotekos bibliografų. Šio katalogo žiniomis, dabar Kauno bibliotekose saugoma 21 egz. inkunabulų (20 pavad.). Pasikeitė inkunabulų pasiskirstymas: 15 inkunabulų yra Kauno technologijos universiteto bibliotekoje, trys (kaip

nurodyta ir N. Feigelmano kataloge) – Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje, du inkunabulai naujai išaiškinti Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekoje ir vienas – Nacionaliniame M.K. Čiurlionio muziejuje. Keturi iš 21 Kauno inkunabulų N. Feigelmano kataloge apskritai neužfiksuoti, vienas aprašytas kaip Lietuvoje buvęs, bet neva dingęs. Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka, iki katalogo „XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose“ pasirodymo buvusi tik aukštosios mokyklos biblioteka, dabar tapo paveldą saugančia atminties institucija. Svarbus spausdintinio paveldo sklaidos istorijai ir anksčiau nežinotas Nacionaliniame M.K. Čiurlionio muziejuje saugomas Strasburge 1484 metais išspausdintas inkunabulas. Išskirtinė jo ypatybė – prie apatinio kietviršio krašto išlikusi metalinė grandinė, liudijanti, kad knyga buvusi rakinama prie pulsto. Tai vadinamųjų rakinamų knygų (*libri catenati*) atvejis. Daugiau tokių knygų su metalinėmis grandinėmis Lietuvos bibliotekose nėra, pasitaiko nebent tik jų pėdsakų, tarkim, išlikusios tik grandinės tvirtinimo kilpelės, o pati grandinė numušta, kad neraižytų kitų greta stovinčių knygų. Kitos bibliotekos, pavyzdžiui Latvijos akademinė biblioteka Rygoje, išlikusių rakinamų knygų su grandinėmis turi nemažai. Minėtasis kauniškis inkunabulas išskirtinis ir kitu atžvilgiu – jis yra iš garsaus bibliofilo Vlodo Daumanto (1885–1977) asmeninės bibliotekos. Šį inkunabulą bibliofilas įsigijo 1919 metais viename Berlyno antikvariate, o 1944-aisiais artėjant sovietinei armijai, iš Kauno traukdamasis į Vakarus, kartu su kitomis savo vertingiausiomis knygomis ir muziejinėmis vertybėmis paliko pasaugoti (tikėjo greit sugrįšiantis) M.K. Čiurlionio muziejui.

Gaila, kad spausdintiniame kataloge „XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose“ (2006) liko išsamioju moksliniu bibliografiniu aprašu neaprašyti dar keturi Kaune esami inkunabulai, saugomi asmeninėje Vidmanto Staniulio bibliotekoje (katalogo sudarytojai teigia: „Pradėjus rengti katalogą turėta vilčių įtraukti į jį ir asmeninėse kauniečių bibliotekose nūnai saugomus XV–XVI a. spaudinius.“) Savininkas juos mini savo vertingiausių bibliotekos knygų apžvalgoje, paskelbtoje „XXVII knygos mėgėjų metraščio“ 3 tome (2004), pateikdamas apie juos tik trumpą bibliografinę informaciją bei lakoniškai užsimindamas apie savo inkunabulų kilmę.

Ankstyviausia (seniausia) Lietuvoje esama spausdintine knyga reiktų laikyti žymaus Karolingų epochos autoriaus, Mainco vyskupo, garsaus teologo Rabano Mauro (Rabanus Maurus, apie 780–856) enciklopedinio pobūdžio knygą „Apie kalbų giminystę, arba veikalas apie viską“ (*De sermonum proprietate, sive Opus de universo*), išspausdintą Strasburge 1467 metais. Šiame leidinyje skaitytojas gali rasti įvairiausių žinių: apie mediciną, augalus ir

gyvūnus, iškasenas ir metalus, pragarą ir rojų ir kt. Inkunabulas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Apibendrinami galime teigti, kad Lietuvos inkunabulų paveldas kinta ir kiekybiškai, ir kokybiškai: tikslinami ir moksliskai bibliografuojami esami egzemplioriai, surandama anksčiau fiksuotų kaip nesamų, į informacinę apyvartą įtraukiama asmeniniuose rinkiniuose saugomų inkunabulų ir kt. Vis dėlto tenka pripažinti, kad šiame bare dar daug ką reikia nuveikti: integruoti visus inkunabulų aprašus į tarptautines inkunabulų duomenų bazines, mėginti išsiaiškinti informaciją apie neseniai buvusius ir dabar nežinomus inkunabulus (K. Juknevičienės turėtas inkunabulas, aprašytas N. Feigelmano kataloge), skatinti naujų bibliofilų įsigijamų inkunabulų atvirumą visuomenei rengiant parodas ir pan. – tik išviešinus, kartu su kolegomis ir specialistais pasidžiaugus naujais įgijimais, inkunabulai įpaveldinami, visu grožiu atsiskleidžia kaip vertybė.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl kinta inkunabulų skaičius įvairiose atminties institucijose ir asmeniniuose rinkiniuose?
2. Kokiose Lietuvos bibliotekose inkunabulų skaičius per pastaruosius 40 metų keitėsi daugiausiai?
3. Kodėl asmeninių bibliotekų savininkai nenoriai įsijungia į inkunabulų aktualinimo procesą Lietuvoje?
4. Naudodamiesi Britų bibliotekos *Incunabula Short-Title Catalogue* nustatykite, koks seniausias inkunabulas saugomas kaimyninėse šalyse (Lenkijoje, Čekijoje ir kt.). Palyginkite jį su seniausiu Lietuvoje esamu inkunabulu.

3. Žymieji Lietuvos ir lituaniniai inkunabulai

Kalbėjome apie Lietuvoje esamus inkunabulus. Žiūrėjome, kaip susiklostė jų rinkiniai, kaip šie rinkiniai kito. O ar buvo Lietuvoje parengtų inkunabulų? Žinome, kad pirmąją spaustuvę Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įkūrė polockietis Pranciškus Skorina (apie 1490–prieš 1541) Vilniuje, čia 1522 ir 1525 metais išspausdino dvi savo knygas. O argi iki jo Lietuvoje nebuvo poreikio turėti savo spausdintų knygų? Išsamesnių ir platesnių šio klausimo tyrimų humanitarinė Lietuvos visuomenė vis dar tebelaukia, bet atsakyti į šį klausimą galime iš karto: taip, buvo.

Kas yra pirmoji spausdintinė Lietuvos knyga?

Marcelino Ročkos, Sigito Narbuto, Daivos Narbutienės, Liudo Jovaišos, Vytauto Ališausko ir kitų mokslininkų tyrimai rodo, kad XV a. pabaigoje ir XVI a. pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo pribrendusi reikmė turėti savo spausdintinių knygų. Čia jos ir buvo ruošiamos. D. ir S. Narbutai pirmiesiems Lietuvos inkunabulams priskiria LDK didžiojo kunigaikščio Aleksandro sekretoriaus, Krokuvos universiteto profesoriaus Alberto Brudzeviečio (1446–1495) Milane 1494 ir pakartotinai 1495 metais išleistą astronomijos veikalą „Georgo Purbacho planetų teorijos komentaras“ (*Commentum in theoricis planetarum Georgii Purbachii*), vis dėlto atrodo, kad inkunabulas buvo parengtas ne Vilniuje, o anksčiau, nes Albertas Brudzevietis Vilniuje gyveno tik 1494–1495 metais, t.y. tada, kai knyga jau buvo spausdinama, taigi, kaip savo monografijoje pripažįsta D. Narbutienė (2004, 64), šis inkunabulas vargu ar gali būti laikomas pirmąja Lietuvos knyga.

Kultūros istorikas Juozas Tumelis, remdamasis Marcelinu Ročka, yra iškėlęs mintį, kad Lietuvos inkunabulais būtų galima laikyti ir Schwaypolto Violio (*liet.* Švaipolto Feolio) spaustuvėje 1491 metais išspausdintas keturias liturgines knygas kirilikos šriftu (dvi iš jų – *Horologium* ir *Triodium floridum* – saugomos ir Lietuvoje). Mat jos buvo parengtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų Soltanų ir Sapiegų aplinkoje ir buvo skirtos LDK stačiatikių bendruomenėms. Kol kas šios įžvalgos dar laukia patikimesnių tyrimų – klausimas lieka atviras.

Nesiginčijama tik dėl vieno dalyko – 1499 metais Gdanske išspausdinta Martyno „Agenda“ tikrai yra Lietuvos inkunabulas.

Martyno „Agenda“ (1499)

XV a. pabaigos Lietuvai ypač buvo aktualus liturginių ir kitų panašių tekstų vienodinimo (kodifikavimo) darbas, nes rankraštines knygas dėl perrašinėtojų kaltės jie ėmė įvairuoti. Erezijų grėsmė jau kabojo virš Katalikų Bažnyčios, todėl aktualu buvo skubiai ir plačiai spausdintiniu būdu platinti jau aprobuotus liturginius tekstus. Taip radosi vadinamoji Martyno „Agenda“.

Apie Vilniaus kanauninką Martyną iš Radomo (Martyną Radomietį), parengusį pirmąją spausdintą Lietuvos knygą, tėra itin mažai žinių. Nežinoma ir jo gimimo data (manoma, jog apie XV a. vidurį). Žinoma, kad buvo išsilavinęs asmuo, 1501 m. minimas kaip teologijos daktaras. 1495–1502 m. buvo Vilniaus kanauninku. Naujaisi Liudo Jovaišos, Vytauto Ališausko ir kitų mokslininkų tyrimai (*Lietuvos katalikų dvasininkai...*, 226) rodo, kad istoriografijoje Martynas iš Radomo dažnai buvo painiojamas su kitu XV–XVI a. pradžios Lietuvos katalikų dvasininku Martynu (1483–1514/1515) – tikėtina, vokiečių kilmės lietuviu vilniečiu, studijavusiu Italijoje, laikytu garsiausiu teisės žinovu Lietuvoje, 1482 metais paskirtu Žemaičių vyskupu. Apie pirmosios Lietuvos knygos autorių Martyną Radomietį specialesnių tyrimų trūksta.

Agenda – apeigų teikimo knyga. Šį Vilniaus vyskupijos reikmėms pritaikytą apeiginą lotynų kalba kanauninkas Martynas parengė Vilniaus vyskupo Alberto Taboro (1492–1507) paliepimu. Neaišku, kodėl savo parengtą „Agendą“ Martynas Radomietis nuvežė spausdinti ne į Krokuvą, kuri tuo metu jau buvo garsi spaudos darbais ir kur netrukus buvo išspausdintos kitos vėlesnės Lietuvoje parengtos knygos, o į Gdanską. Čia Konrado Bomgharteno (Conrad Bomharten, Baumgarten) spaustuviėje 1499 m. birželio 10 dieną pasauli išvydo knyga „Agenda, arba Dievo sakramentų teikimo knyga, išleista garbingo vyro pono Martyno, Vilniaus vyskupystės kanauninko. Spausdinta Gdanske mano, Konrado Bomgarteno, 1499 metais. Baigta pirmadienį prieš Barnabo šventę“ (t.y. birželio 10 d.) (*Agenda sive exequiale divinatorum sacramentorum per venerabilem virum dominum Martinum canonicum Vilmensem diocesis edita. Impressum in Gdano per me Conradum Bomharten*). Žinoma, jog Konradas Bomgartenas buvo klajojantis spaustuvininkas ir į Gdanską atvyko XV a. pabaigoje iš Liubeko ar Magdeburgo. Čia 1498 m. įsteigė spaustuvię. Išspausdino keturias knygas, bet jos ne visos išliko.

„Agenda“ – nedidelė *in quarto* formato 58 lapų knygelė, turinti inkunabulams būdingų požymių (kolofonas, rankraštinės rubrikos, nėra jokios puslapių ar lapų numeracijos), bet kartu rodanti ir spaudos pažangą: jau yra besiformuojantis antraštinis lapas, panaudota dvispalvė (juodos ir raudonos) spauda, atskirianti patį apeigyno tekstą ir to teksto komentarus.

„Agenda“ išspausdinta dviem variantais: vienas jų skirtas platinti Vilniaus vyskupijoje, kitas – kitose vyskupijose. Abu variantai skiriasi antraštės formuluote. Išplėtota ilgesnė antraštė, paminint knygos parengėją Vilniaus kanauninką, manoma, buvo skirta Lietuvos kunigams, o trumpesnioji – kaimyninių kraštų, pirmiausia – Lenkijos dvasininkijai. Šiuo metu žinomi du „Agendos“ egzemplioriai, saugomi Vroclave Osolinskių bibliotekoje bei Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje. Lietuvoje šio mums svarbaus inkunabulo nėra. Visatekstė skaitmeninta „Agenda“ prieinama internetu (<http://www.polona.pl/item/407954/59/>).

„Agendą“ tyrinėjęs Marcelinas Ročka mano, jog šio inkunabulo paskirtis – kaimo parapijų kunigams padėti įsavinti liturgines apeigas ir suteikti kitokių jiems būtinų Bažnyčios apeigų žinių. Čia, tarkim, rašoma apie pašventinimų tvarką:

„Viskas turi būti palaiminta: pats žmogus įvairiais gyvenimo momentais, jo namas, gyvuliai, laukai, maistas: mėsa, duona, sūriai, kiaušiniai, pienas, avižos; besirengiantis keliauti žmogus, jo lazda ir maišelis“.

Turi būti pašventinamas ir veidrodis, nes:

„Būdamas aiškiaregis, veidrodis gali padaryti neveiksmingas bei nekenksmingas visų mūsų priešininkų, regimų ir neregimų, žiaurias pinkles. Veidrodis sugeba išnaikinti veido dėmes, padaryti, kad visi, kurie artinasi prie to pašvęstojo daikto ir žiūri į jį, gautų akių ir kūno sveikatą“. (M. Ročkos vertimas).

Po Martyno „Agendos“ pasirodymo 1499 m. išėjo ir daugiau knygų, paruoštų tam tyčia Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, spausdintų daugiausia Krokuvoje, turinčių specialiai paženklintą valstybinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbą Vyčio ženklą (iki XVI a. vidurio jų galėjo būti apie 40), bet tai jau nebe inkunabulai, o XVI amžiaus pirmosios pusės spaudiniai (paleotipai).

Mums svarbūs ir tie inkunabulai, kurie buvo parengti ne Lietuvoje, ne Lietuvos autorių, bet kuriuose yra žinių apie Lietuvą (lituaniniai). Toks inkunabulas yra Hartmanno Schedelio kronika.

Hartmanno Schedelio kronika (1493)

Kronikomis paprastai vadinami istorinio geografinio pobūdžio veikalai, kuriuose pasakojama šalies, tautos, giminės istorija tiesiog aprašant įvykius, neaiškinant jų priežasčių. Kronikos – viduramžių istoriografijos kūrinių rūšis. Jose įvykiai dėstomi ne pamečiui, kaip kad vadinamuose analuose, o aprašomi kiek smulkiau. Lietuvos istorijai svarbios yra Livonijos kronika, Kryžiuočių kronikos ir kt. Šios yra rankraštinės. 1493 metais Niurnberge išspausdinta Hartmano Schedelio „Kronikų knyga su portretais ir paveikslais nuo pasaulio sukūrimo“ (*Liber*

chronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi... Norimbergae: Antonius Koberger, 1493) laikytina šiuo metu Lietuvoje esama seniausia spausdintine lituanine knyga. Kuo ji mums svarbi?

H. Schedelio kronika (anglakalbėse šalyse dažnai populiariai vadinama tiesiog Niurnbergo kronika) nėra originalių tekstų apie įvairias pasaulio šalis ir jų istoriją nuo pasaulio sukūrimo iki XV amžiaus pabaigos rinkinys. H. Schedelis surinko kitų autorių žinias ir sudėjo jas į savo veikalą. Kai kuriems faktams patikrinti sudarytojas turėjo savų agentų informatorių ir rėmėsi jų pateikta informacija. Manoma, kad iš viso šioje kronikoje jam teko pasinaudoti apie 300 istorinių šaltinių. Štai kodėl ši knyga, žvelgiant šiandienos skaitytojo žvilgsniu, kartais vadinama „monumentaliąja kompiliacija“ (teigiama, kad apie 90 proc. teksto yra kitų autorių ir tik 10 proc. – paties H. Schedelio). O vertindami kroniką šiandienos leidinių tipologijos aspektu galime ją vadinti enciklopedinio pobūdžio veikalu.

Kokiomis aplinkybėmis kronika buvo sukurta?

Vokietijos miestas Niurnbergas XV amžiaus antroje pusėje buvo vienas iš didžiausių Europos miestų (apie 45–50 tūkst. gyventojų). Čia klestėjo amatai ir prekyba, bet visa tai gana griežtai kontroliavo miesto Taryba, sudaryta iš turtingų ir įtakingų miestiečių, tarp jų buvo ir garsus humanistas Willibaldas Pirckheimeris (1470–1530). Taryba itin skatino naujoves, todėl ne veltui to meto Niurnbergas vadinamas Šiaurės humanizmo centru. Niurnberge dirbo garsūs menininkai Michaelis Wolgemutas (1434–1516) ir Wilhemas Pleydenwurffas (1460–?). Jų dirbtuvėje dar jaunas praktikavosi A. Düreris. W. Pleydenwurffas, M. Wolgemuto posūnis, garsėjo kaip itin nagingas medžio raižytojas. Abiejų meninis stilius buvo toks panašus, kad dabar sunku ir atskirti, ką kuris išraižė. 1591 metais jie gavo užsakymą išraižyti iliustracijas naujai sumanytai kronikai. Kronikos autorius – visą gyvenimą informaciją kronikai rinkęs Niurnbergo bibliofilas, gydytojas Hartmannas Schedelis (1440–1514), išsilavinęs žmogus, magistro laipsnį apsigynęs Vokietijoje, po to studijavęs mediciną Italijoje, 1461 metais Padujuje įgijęs medicinos daktaro laipsnį. Garsėjo ne tik kaip gydytojas, bet taip pat domėjosi astronomija, astrologija, teise, teologija. Turėjo sukaupęs didžiulę asmeninę biblioteką, ji jam itin pravertė rengiant savąją „Kronikų knygą“. Iš 1498 metais sudaryto jo bibliotekos katalogo sužinome, kad joje buvo 370 rankraščių ir 670 spaudinių, tarp jų – garsiausių Italijos ir Vokietijos humanistų veikalai. Tam metui tai buvo tikrai labai gausi asmeninė biblioteka. Šiuo metu šios bibliotekos knygų yra Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Miunchene (Vokietija).

Kurioje Niurnbergo spaustuvėje pasirinkti spausdinti „Kronikų knygą“, nebuvo lengva, mat tuo metu mieste dirbo net šimtas vienuolika spaustuvinių. Pasirinktas buvo Antonijus Kobergeris (1440–1513), vienas rimčiausių Niurnbergo spaustuvinių. Pradėjęs savo tipografijos verslą 1470 metais nuo kuklios spaustuvės įkūrimo, XV amžiaus pabaigoje A. Kobergeris tapo vienu pajėgiausių spaustuvinių Europoje. Savo spaustuvėje jis turėjo net 24 stakles, ten dirbo šimtas darbininkų (raidžių rinkėjai, korektoriai, iliustratoriai, spaustuvinkai, įrišėjai). A. Kobergerio oficinai veikė kituose Vokietijos miestuose ir kitose Europos šalyse. Jo sėkmės paslaptis – gerai organizuotas darbo padalijimas ir – svarbiausia – leidybos procesų, spausdinimo ir platinimo apjungimas į vienas rankas. Jis buvo išvystęs savo knygų prekybą ne tik Vokietijoje, bet ir Italijoje, Prancūzijoje, Austrijoje ir kitur. XV amžiaus pabaigoje A. Kobergerio spaustuvė jau buvo išspausdinusi apie 250 pavadinimų veikalų teologijos, homiletikos, teisės tematika, taip pat istorinių geografinių knygų. Vien Biblijų A. Kobergeris išleido 19. Ypač oficina išgarsėjo 1498 metais pasirodžiusia A. Dürerio iliustruota „Apokalipse“. A. Düreris, dar jaunas išgarsėjęs Niurnberge kaip itin talentingas dailininkas, buvo ypač globojamas A. Kobergerio (buvo jo krikštasūnis, abiejų šeimos bičiuliausi, gyveno toje pačioje gatvėje). Vis dėlto iškiliausias ir labiausiai išgarsinęs A. Kobergerio oficiną leidinys yra H. Schedelio kronika.

Vadindami šią kroniką jos sudarytojo H. Schedelio vardu, nesame visiškai tikslūs. Kronikai atsirasti ne mažiau nusipelnė ir kiti asmenys. Pirmiausia minėtini jos mecenatai, užsakytojai – turtingi Niurnbergo pirkliai Sebaldas Schreyeris (1446–1503) ir jo žmona Sebastianas Kammermeisteris (1446–1520). Kaip tik jie inicijavo kronikos leidybą ir vokiškosios laidos vertimą. Jau 1491 metais buvo pasirašyta sutartis tarp mecenatų ir iliustruotojų. M. Wolgemutas ir W. Pleydenwurffas įsipareigojo sukurti kronikai iliustracijas, prižiūrėti raizinių gamybą ir užtikrinti, kad nevyktų piratiška iliustracijų sklaida (plg. su šiandienos meno kūrinių autorių teisių užtikrinimo problemomis: jos tokios pat aktualios kaip ir prieš pusę tūkstantmečio). Mecenatai pasižadėjo sumokėti 1000 guldenų (vienas guldenas tais laikais atstojo 2,5 g aukso) už popierių, spausdinimą ir leidinio platinimą. Po metų, 1492-aisiais, buvo pasirašyta mecenatų ir spaustuvininko sutartis. Ji numatė, kad baigus spausdinti kroniką klišės turi būti perduotos užsakovams (ta pati autorių teisių apsauga).

Kronika buvo išspausdinta dviem laidomis, lotyniškai ir vokiškai, abi didžiuoju *in folio* formatu. Lotyniškoji kronika turi 326 lapus, yra 43 x 30 cm dydžio, joje yra du kolofonai. Juose skirtingai nurodoma išleidimo data: pirmajame teigiama, kad spausdinti baigta 1493 metų

birželio ketvirtąją dieną, antrajame – kad tų pačių metų liepos mėnesio 12 dieną. Vokiškoji laida baigta spausdinti 1493 metų gruodžio 23 dieną. Jos vertėju laikomas niurnbergietis Georgas Altas. Kronikoje kai kurie lapai tušti, skyriuje *Sexta etas mundi* palikta tuščios vietos skaitytojo užrašams, pastaboms ir pan. Sakoma, kad kai kurie įrišėjai, nesupratę šio sumanymo, šiuos tuščius lapus kartais išimdavo, taip įsigydami gero popieriaus. Manoma, kad lotyniškosios laidės galėjo būti išspausdinta apie 1500 egzempliorių, o vokiškosios – apie 700–1000 egzempliorių (kitų šaltinių žiniomis, egzempliorių skaičius galėjęs siekti net iki 2 tūkst.). Tai labai didelis tiražas, nes inkunabulai paprastai buvo spausdinami 100–300 egzempliorių tiražu. Pardavinėjama kronika buvo skirtingomis kainomis: neįrištas ir nespalvintas egzempliorius kainavo du guldenus, įrištas – po šešis. Žinoma, kad 1509 metais dar buvo likę neišparduota 571 egzempliorius, iš jų 47 – neįrišti.

H. Schedelio kronika laikoma puošniausia XV amžiaus knyga, arba labiausiai iliustruotu inkunabulu. Joje yra 1809 medžio raižiniai, vadinamosios ksilografijos, raižytos riešutmedyje arba kriaušės medyje. Iliustracijos įvairaus dydžio: ir per visą atvartą (spausdos nuo dviejų lentų), ir atskiruose puslapiuose. Iš viso kronikoje buvo panaudotos 645 raižinių lentos. Ir ne vien įspūdingas raižinių mastas išgarsino šį inkunabulą. Pabrėžtina, kad leidinio iliustracijos sukomponuotos taip, jog atitinka šiuolaikinius knygų iliustravimo principus: jos teksto negožia, o gražiai su juo dera. Skirtingo dydžio iliustracijos, tinkamai išdėstytos knygoje, kuria dinamiško ir ritmiško leidinio įspūdį. Šis inkunabulas padėjo knygų iliustravimo pagrindus keliems būsimiems šimtmečiams. Kai kurių raižinių, pavyzdžiui, „Mirties šokis“, autorystė priskiriama A. Düreriui. Manoma, kad dalis kronikos egzempliorių iliustracijų iš karto buvo ranka nuspalvintos M. Wolgemuto dirbtuvėse. Iš 1809 kronikoje esamų raižinių tik 645 yra originalūs, kiti 1165 pasikartoja po kelis kartus: tie patys miestų vaizdai (jų yra apie šimtą) atsiduria įvairių šalių aprašymuose, kartojasi tie patys popiežių, valdovų, kitų aprašomų asmenų portretai. Pavyzdžiui, 198 popiežių portretams atspausti buvo pagamintos tik 28 išraižytos lentos. Toks kartojimasis buvo įprastinė to meto knygų iliustravimo praktika (tereikia prisiminti Lietuvos kultūros istorijai svarbią Aleksandro Guagninio 1578 metų ir vėlesnes jo „Europinės Sarmatijos kronikos“ laidas, kuriose tie patys portretai vaizduoja ir Lietuvos, ir kitų šalių valdovus). Informaciją apie įvairius kronikoje aprašytus miestus ir šalis H. Schedelis buvo gavęs labai nevienodą, todėl vieni miestai, pavyzdžiui, dabartinės Vokietijos (Niurnbergas, Strasburgas), kaip teigia tyrėjai, pavaizduoti gana autentiškai ir kartografiškai yra gana tiksliai, kiti, atvirkščiai, yra aiškios kompiliacijos. Vis dėlto kaip tik miestų vaizdai kronikoje itin vertinami.

Kuo kronika svarbi lituanistikai? Joje yra įdėtas Lietuvos aprašymas. Tai nėra originalus tekstas, bet beveik pažodžiui pakartotas Enėjo Silvijaus Pikolominio (Aeneas Sylvius Piccolomini, 1405–1464) Lietuvos aprašymas iš įvairių jo dar rankraščiais plitusių veikalų: „Kosmografijos, arba istorijų apie viską knygos“ (*Cosmographiae vel de universo historiarum liber*), parašytos 1458 metais; „Įvairių įvykių ir vietų aprašymo“ (*Historiarum ubique gestarum locorumque descriptio*), išspausdinto Venecijoje 1477 metais, ir kitų. E. S. Pikolominis buvo popiežius Pijus II. Prieš juo tapdamas buvo vyskupo sekretorius, diplomatas, daug keliavo, taigi paliko įvairių kraštų aprašymų, tarp jų – ir Lietuvos. Kai ką perėmė iš kitų autorių, pavyzdžiui, Lietuvos aprašyme perpasakojo misionieriaus Jeronimo Prahieškio (1369–1440) įspūdžius apie Lietuvą. Lietuvos aprašymas pradamas Lietuvos geografinės padėties apibūdinimu. Toliau kalbama apie klimata, gyventojų papročius, pasakojama, kad lietuviai garbinę žalčius ir miškus, t.y. jie pagony, neigiamomis spalvomis piešiamas LDK valdovo Vytauto paveikslas, nes Vytautas išvaręs misionierių Jeronimą Prahieškį. Vėliau šios iš E. S. Pikolominio perimtos žinios perėjo į kitų XVI–XVIII a. apie Lietuvą rašiusių autorių veikalus.

Lietuvos aprašymas H. Schedelio kronikos lotyniškoje laidoje yra 280 lape (romėniškais skaitmenimis lapas žymimas CCLXXX), o vokiškoje laidoje – 278 lape. Lotyniškosios laidos aprašymo tekstas apima visą puslapį ir tęsiasi jo antroje pusėje dar keturiomis eilutėmis. Vokiškosios laidos Lietuvos aprašymas daug trumpesnis, vos pusės puslapio. Prieš Lietuvos aprašymą, „Sarmatinės Lenkijos aprašymo“ pabaigoje (lap. CCLXXIX antroje pusėje), įdėtas gynybine siena apjuosto miesto vaizdas. Kronikos skaitytojas turėtų suprasti, kad tai neva Vilnius. Bet taip nėra. Kaip minėta, tie patys miestų vaizdai buvo naudojami keliskart kitiems miestams iliustruoti, taigi Vilniaus vaizdas nėra autentiškas. Lygiai toks pat miesto vaizdas kaip prie Lietuvos aprašymo yra ir Nicos, Damasko, Tryro, Padujos, Nikėjos (lotyniškoje laidoje, vokiškoje – Kelno, Velso) ir kitų pasaulio miestų, lygiai kaip tas pats raižinys buvo pritaikytas Lijonui, Maincui, Neapoliui ir kitiems miestams pavaizduoti.

Inkunabulo pabaigoje per visą atvarto lapą driekiasi Vidurio Europos žemėlapis (medžio raižinys). Jis irgi svarbus Lietuvai, nes jame randame paminėtą Lietuvos vardą (LITTAW). Tai vienas pirmųjų Lietuvos vardo paminėjimų spausdintiniuose kartografijos šaltiniuose. Šio žemėlapio autorius – irgi niurnbergietis, H. Schedelio bičiulis bibliofilas Hieronimas Münzeris (1437–1508), padėjęs H. Schedeliui rašyti kronikos geografinius tekstus. Vidurio Europos žemėlapį H. Münzeris sukūrė remdamasis vokiečių mokslininko Mikalojaus Kuziečio (1401–1464) Vidurio Europos žemėlapiu. Žemėlapyje neraskime pažymėtų Lietuvos vietovardžių, bet

Algimantas Miškinis spėja, kad iš trijų nurodytų Baltijos jūros (vadinamos Vokiečių jūra) uostų (Dancigo, Melbingo ir Rygos) Melbingu įvardytas miestas turėtų būti Klaipėda, tais laikais vadinta Memelburgu.

Nors šis inkunabulas ir vadinamas Niurnbergo kronika, jo istorija Niurnbergu nesibaigia. Mat visiškai tą pačią kroniką, tik kiek mažesnio formato, po trejeto metų (1496) Augsburgė perspausdino Johannas Schenspergeris vokiškai, o dar po metų – ir lotyniškai (*Liber chronicarum cum figuris et imaginibus ab initio mundi usque nunc temporis*. Augsburg, 1497. 338 lap.). Augsburgiškės kronikos, dar kartais vadinamos „piratišku reprintu“, tiražas buvo keliskart mažesnis, tik 200 egzempliorių. Ši kronika nuo A. Kobergerio spausdintosios skyrėsi ir formatu: nors irgi buvo *in folio*, bet lapo dydis buvo gerokai mažesnis. Šiai J. Schenspergerio kronikai prigijo „mažosios Schedelio kronikos“ pavadinimas. Likimo ironija: kaip tik Augsburgio kronika šiandienos bibliofilų ir kolekcininkų pasaulyje kur kas labiau ieškoma ir vertinama nei niurnbergiškė. Mat ir dėl daug mažesnio tiražo, ir dėl daugelio kitų aplinkybių mažosios kronikos išlikę gerokai mažiau nei didžiosios.

Lyginant „didžiojo Schedelio“ (Vilniaus universiteto bibliotekos egzempliorius) ir „mažojo Schedelio“ (Kazio Varnelio namai-muziejaus) Lietuvos aprašymus, matyti, kad mažojoje kronikoje Lietuvos aprašymas daug kur apvalytas nuo korektūros klaidų, yra kai kurių kitų leksikos pakeitimų.

Šiandienos Lietuvos bibliotekose yra trys H. Schedelio kronikos: Niurnberge spausdintoji („didžioji“) kronika saugoma Vilniaus universiteto ir Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekose, „mažoji“ – Kazio Varnelio namuose-muziejuje. Didžiosios kronikos egzempliorius, saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, gerokai apgadintas: be pradžios teksto, trūksta kai kurių pabaigos lapų, nuplėštas viršutinis kietviršis ir nugarėlė. Be to, šiame egzemplioriuje po 248 lapo eina ne inkunabulo tekstas, bet yra įrišti keturi lapai XVII amžiaus žemėlapių. Šis faktas iškalbiai liudija, kad inkunabulas buvo intensyviai naudojamas kaip parankinio informacinio pobūdžio literatūra. Vilniaus universiteto bibliotekos egzempliorius gana gerai išsilaikęs, tik, gaila, jo apdaras naujas, t.y. jis buvo perrištas XX amžiuje, vietoj medžio lentos – kartonas.

Iš istorinių šaltinių žinome, kad Lietuvoje būta daugiau šios kronikos egzempliorių. Ši inkunabulą savo asmeninėse bibliotekose turėjo Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (1504–1579), Vilniaus katedros dekanas Mikalojus Dacijus (apie 1554–1629), LDK pakancleris

Kazimieras Leonas Sapiega (1609–1656), Vilniaus universiteto profesorius Augustas Ludvickas Becu (1771–1824), ji buvo Nesvyžiaus Radvilų bibliotekoje bei Vilniaus jėzuitų ir Vilniaus bernardinų bibliotekose. Iš viso N. Feigelmano kataloge užfiksuoti aštuoni Lietuvoje buvę, bet šiuo metu nebesami kronikos egzemplioriai.

Apie šią knygą jau nuo seno buvo sakoma, jog tai *liber rarissimus et semper magno pretio divenditus* (ypač reta ir didelių pinigų verta [pažodžiui: už didelius pinigus parduodama] knyga). Manoma, kad iki mūsų dienų didžiosios H. Schedelio kronikos iš viso galėtų būti išlikusių apie 400 egzempliorių, mažosios – keliskart mažiau. Antikvarinėje rinkoje H. Schedelio kronika, o ypač mažoji, išlieka viena brangiausiai parduodamų knygų. Pavyzdžiui, 2000 metais Niujorko Christie aukcione ji buvo įkainota 20 tūkstančių dolerių, o 2014 metų pradžioje didžiąją kroniką keturi įvairių Vakarų šalių antikvariatai jau siūlė įsigyti už kainą nuo 94 iki 160 tūkst. JAV dolerių. Kolekcininkų bibliofilų pasaulyje H. Schedelio kronikos (Niurnbergo kronikos) turėjimo asmeninėje bibliotekoje faktas rodo aukštą tokio bibliofilo statusą, todėl paprastai sakoma, kad kiekvienas rimtas bibliofilas svajoja turėti savo H. Schedelio kroniką.

Net šeši H. Schedelio kronikos egzemplioriai (Bavarijos valstybinės bibliotekos Miunchene, Veimaro hercogienės Onos Amalijos, Olomouco viešosios, Andaluzijos, Frankfurto prie Maino ir Utrechto universitetų bibliotekų) yra skaitmeninti ir laisvai prieinami internete.

Krokvos inkunabulas su lietuviškomis glosomis

2010 metais Giedrius Subačius kartu su Mariuszu Leńczuku ir Wiesławu Wydra paskelbė straipsnį apie tai, kad Krokuvoje, Lenkijos nacionaliniame muziejuje, saugomas inkunabulas, kurio rankraštines marginalijose (ranka rašytose skaitytojo pastabose) yra lietuviškų žodžių. Šis inkunabulas – tai Joanno Herolto veikalas „Mokinio knyga apie Kristaus sekėjų lavinimą“ (*Liber discipuli de eruditione Christifidelium*), išspausdintas Bazelyje apie 1486 metus. Knygos teksto paraštėse įrašyti 28 lietuviški žodžiai, daugiausia abstraktūs daiktavardžiai (išmintis, puikavimas, šykštumas, priderėjimas ir kiti). Mūsų kultūros istorijoje šis atradimas svarbus tuo, kad liudija lietuvių kalbos funkcionavimą rašytinėje tradicijoje, tęsia lietuviškų rankraštinių tekstų kitakalbėse XVI amžiaus knygosose skelbimo tradiciją (lietuviški poteriai 1503 metais išleistoje knygoje, surasti Onos Matusevičiūtės; S. Narbuto aptiktos

lietuviškos glosos⁴ 1501 metų mišiole), teikia naujų faktų lietuvių kalbos, jos tarmių istorijai. Straipsnio autoriai nustatė, kad lietuviškus žodžius įrašęs inkunabulo skaitytojas galėjo būti kilęs nuo Dotnuvos, Kėdainių, Šėtos, Jonavos, t.y. buvo vakarų aukštaičių tarmės šiauliškių patarmės atstovas. Jų nuomone, lietuviški rankraštiniai įrašai inkunabule atsirado ne vėliau nei apie 1530 metus, todėl laikytini šiuo metu žinomais ankstyviausiais lietuviškais įrašais knygose. Surasti įrašai dar kartą patvirtina mintį apie lietuvišką rašymo tradiciją pranciškonų observantų (bernardinų) aplinkoje. Kartu jie parodo, kad XV–XVI a. lietuviškai rašė ne tik protestantiškosios krypties lietuvių raštijos kūrėjai (Martynas Mažvydas ir jo bendražygiai), bet ir katalikai.

Priminsime, kad didžiausias vientisas lietuviškas rankraštinis tekstas, įrašytas 1503 metais išleistoje knygoje *Tractatus sacerdotalis* (Strasburgas, 1503), datuojamas apie 1520–1530 metus, irgi priklausė pranciškonų aplinkai, lygiai kaip ir 1501 metų mišiole įrašyti šimtas lietuviškų žodžių (tik šie įrašai tikriausiai vėlesni: galėjo atsirasti ne vėliau nei Lietuvoje įsigalėjo Tridento susirinkimo nutarimai, t.y. vėliausiai iki 1578 metų). Krokuvos inkunabule įrašyti lietuviški žodžiai liudija senesnę, nei buvo manyta, lietuvių rašto tradiciją. Net 27 lietuviški žodžiai iš 28 užrašytųjų raštu paliudyti pirmą kartą. Visa tai rodo šio atradimo svarbą, o Krokuvoje saugomą inkunabulą leidžia įvardyti lituaniniu.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl iki šiol galutinai nesutarta, koks inkunabulas laikytinas pirmąją Lietuvos knygą?
2. Pasirinkite du iš skaitmenintų H. Schedelio kronikos egzempliorių ir palyginkite juose esamą Lietuvos aprašymą. Kuo jie skiriasi? Ar kronikos egzemplorius spalvintas? Gal Lietuvos aprašymo vietose yra rankraštinių marginalijų?
3. Aprašykite savo įspūdžius ir pastebėjimus nagrinėjant skaitmenintus H. Schedelio kronikos egzemplorius internete ir apžiūrėjus kroniką *de visu* vienoje iš Lietuvos atminties institucijų. Kuo skiriasi šios patirtys, kokie jų plusai ir minusai?

⁴ Glosa, glosos (iš lot. *glossa*– retas žodis) – aiškintini žodžiai ar frazės, skaitytojo pasirašyti rankraščio, senosios spausdintinės knygos parašėje ar tiesiog pačiame tekste.

4. Inkunabulų paveldas pasaulyje

Kiek inkunabulų iš viso šiuo metu yra išlikusių?

Į šį klausimą tiksliai atsakyti nelengva, nes, kaip minėta, nėra išsamaus suvestinio, visose pasaulio atminties institucijose saugomus inkunabulus registruojančio katalogo. Tos šalys, kurių inkunabulų paveldas nėra gausus, turi išsamesnius spausdintinius ar skaitmeninius katalogus, kitos tenkinasi minimalia katalogų informacija, vienos siunčia informaciją į Vokietijos nacionalinės bibliotekos ar Britų bibliotekos inkunabulų duomenų bazes, kitos neskuba to daryti.

Inkunabulų paveldas juda: antikvariatuose ar aukcionuose nusipirkti spaudos pirmagimiai migruoja ne tik iš vienos šalies į kitą, bet ir iš vieno kontinento kitan: daug inkunabulų dabar saugoma JAV, Amerikos žemyne, kur istoriškai niekada jie nebuvo spausdinami; vienas Gutenbergo 42 eilučių Biblijos egzempliorius, buvęs JAV, dabar yra Japonijoje. Vis dėlto mėginimo skaičiuoti bendrąjį inkunabulų paveldą neatsisakoma. Įvairių autorių pateikiami skaičiai įvairuoja. Taip yra dar ir todėl, kad įvairiuose šaltiniuose gan skirtingai nurodomi inkunabulų apskaitos vienetai (egzemplioriais, t.y. fiziniais vienetais, pavadinimais, laidomis ir kt.). Cristina Dondi teigia iš viso šiuo metu (2010) esant išlikus apie 29 tūkst. pavadinimų inkunabulų (tiek inkunabulų užfiksuota Britų bibliotekos duomenų bazėje). Johnas P. Imrothas ir Stephenas Romano Almagno (2003) mano tokių esant mažiausiai apie 48 tūkstančius. Šis skaičius įtikinamesnis: vien keturiose didžiosiose pasaulio bibliotekose saugoma daugiau nei 29 tūkst. pavadinimų inkunabulų (žr. 2 lentelę), o skaičiuojant inkunabulus egzemplioriais, vien dešimtyje didžiausių pasaulio bibliotekų jų yra daugiau nei 93 tūkst. egzempliorių. Tikėtina, kad iš viso inkunabulų išlikę keli šimtai tūkstančių egzempliorių.

Kokios atminties institucijos turi sukaupusios daugiausia inkunabulų? Tikslios informacijos čia irgi nėra. Galime remtis tik pačių bibliotekų ir kitų atminties institucijų internete ir kituose šaltiniuose pateikiama informacija. Ji leidžia sudaryti didžiausių pasaulio inkunabulų rinkinių dešimtuką.

Didžiausi inkunabulų paveldo telkiniai pasaulyje

Didžiausias inkunabulų rinkinys pasaulyje yra Vokietijoje, Bavarijos valstybinėje bibliotekoje Miunchene (žr. 2 lentelę). Tai viena didžiausių Europos bibliotekų, ypač svarbi dėl joje sukaupto rankraštinio ir spausdintinio paveldo. Čia saugoma 20.010 egzempliorių (9756

pavadinimų) inkunabulų. Tiesa, kaip teigiama bibliotekos svetainėje, į šį skaičių įeina ir 605 egz. (395 pavad.) vadinamųjų postinkunabulų, t. y. XVI amžiaus pirmaisiais trim dešimtmečiais išspausdintų leidinių. Visi inkunabulai aprašyti išsamioju bibliografiniu aprašu, atskleistos inkunabulų proveniencijos ir kiti egzempliorių ypatumai. Inkunabulų katalogas laisvai prieinamas internetu (<<http://inkunabeln.digitale-sammlungen.de/start.html>>), dauguma inkunabulų skaitmeninti (pirmiausia užsimota skaitmeninti visus vokiečių kalba išspausdintus inkunabulus, paskui tuos, kurių nėra kitose Vokietijos bibliotekose). Inkunabuluose esantys medžio raižiniai susisteminti pagal specialią klasifikavimo sistemą, galima specializuota jų paieška (kataloge dabar pateikiami 3677 raižinių vaizdai).

Britų biblioteka, didžiausia biblioteka Jungtinėje Karalystėje (čia sukaupta apie 150 mln. vienetų knygų, rankraščių ir kitokių dokumentų), saugo antrą pagal dydį pasaulyje inkunabulų rinkinį – 12.500 egzempliorių (10.390 pavad.). Lygindami šiuos skaičius su Bavarijos valstybinės bibliotekos inkunabulų rinkinio apimtimi, matome, kad pagal inkunabulų pavadinimų skaičių Britų biblioteka netgi pirmauja, bet pagal egzemplorius Britų bibliotekoje inkunabulų vos ne perpus mažiau. Tai sako, kad inkunabulų tėvynėje pietų Vokietijoje sukaupta daug daugiau tokių pačių inkunabulų, vadinasi, galime spėti, jog čia spausdintų inkunabulų tiražas čia ir buvo platinamas, čia išliko ir sukauptas šio regiono bibliotekose.

Ne ką menkesnį inkunabulų rinkinį turi Prancūzijos nacionalinė biblioteka – 12 tūkst. egzempliorių (apie 8 tūkst. pavad.). Inkunabulų aprašai atspindi minėtame Britų bibliotekos inkunabulų kataloge, o Prancūzijos nacionalinės bibliotekos inkunabulų katalogas, pradėtas rengti dar 1971 metais, vis dar nepabaigtas, nors jau labai priartėjęs prie pabaigos.

Ketvirtoje vietoje pagal inkunabulų rinkinio dydį yra viena seniausių pasaulio bibliotekų, dar vadinama viena iš paslaptiausių – Vatikano apaštališkoji biblioteka. Čia saugoma 8.600 egzempliorių, 5.400 pavadinimų inkunabulų. Iš viso šioje bibliotekoje sukaupta apie 2 mln. knygų, apie 75 tūkst. senųjų rankraščių ir kitų dokumentų. Vatikano bibliotekos inkunabulų katalogas laisvai prieinamas internetu. Jis pradėtas kurti 2009 m., baigtas 2010-aisiais. Tai trumpų bibliografinių aprašų katalogas, jame atspindi visi turimi inkunabulai, o nuo 2010 metų inkunabulai pradėti aprašinėti išsamioju bibliografiniu aprašu.

Nemažai inkunabulų turi sukaupusi Austrijos nacionalinė biblioteka Vienoje – 8 tūkst. egzempliorių. Tai didžiausia Austrijos biblioteka, iš viso turinti apie 7,5 mln. pavadinimų leidinių ir kitokių dokumentų. Inkunabulų rinkinys saugomas Rankraščių ir retų spaudinių skyriuje, įkurtame 2008 metais, sujungus Rankraščių, autografų ir uždarytųjų kolekcijų skyrių ir Inkunabulų, senųjų ir vertingų leidinių skyrių. Iš viso šiame skyriuje saugoma apie 500 tūkst. vienetų knygų. Savo inkunabulų rinkiniu biblioteka itin didžiuojasi, mat jis susiformavęs

istoriškai, o ne surinktas bibliofilų kaip kolekcionavimo rezultatas. Dalis inkunabulų dar priklausė austrų imperatoriui Frydrichui III (1440–1493). Rinkinyje yra Gutenbergo 42 eilučių Biblija, vadinamasis Mainco psalmynas, išspausdintas Johanno Fusto ir Peterio Schöfferio 1457 metais ir beveik visos inkunabulų periodo Biblijos, išspausdintos iki 1501 metų. Ši Biblijų kolekcija yra skaitmeninta ir prieinama internetu per bibliotekos katalogą.

Daugiau kaip 7 tūkstančius inkunabulų turi Štutgarte, Vokietijos pietvakariuose, įsikūrusi Viurtenbergo krašto biblioteka. Štutgartas yra Viurtenbergo žemės sostinė, tad biblioteka atlieka regioninės ir dar akademinės bibliotekos funkcijas (ji yra Štutgarto universiteto Humanitarinio fakulteto, Štutgarto muzikos kolegijos ir Štutgarto dailės akademijos biblioteka). Šiuo metu bibliotekos fondas – 3,4 mln. vienetų. Biblioteka didžiuojasi savo Biblijų kolekcija (apie 19 tūkst. egz.), viena didžiausių tokių pasaulyje ir, žinoma, inkunabulų rinkiniu.

Panašiai tiek pat inkunabulų turi Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge (7 tūkst. egz.). Biblioteka, įkurta Rusijos imperatorės Jekaterinos II kaip viešoji biblioteka, yra viena didžiausių bibliotekų ne tik Rusijoje, bet ir pasaulyje. Jos inkunabulų rinkinys – tipiškas Švietimo epochos aristokratų bibliofilinės veiklos rezultatas: rinkinys nebuvo formuojamas istoriškai, o į biblioteką pateko jau surinktas. Inkunabulai saugomi vadinamajame Fausto kambaryje – patalpoje, kur tvyro viduramžių mokslininko aplinką atkurianti atmosfera: pultas su prirakintomis knygomis, senovinės lentynos, senoviniai baldai.

Ne ką mažiau inkunabulų (6.755 egz.) saugo viena turtingiausių bibliotekų Jungtinėje Karalystėje – Oksforde įsikūrusi Bodlio biblioteka. Ji žinoma lotynizuotu savo pavadinimu *Bibliotheca Bodleiana*, taip pavadinta savo fundatoriaus Thomo Bodley'aus (1545–1616), anglų diplomato ir mokslininko, garbei. Tai Oksfordo universiteto biblioteka, viena seniausių bibliotekų Europoje, dydžiu (11 mln. vienetų) antroji Jungtinėje Karalystėje, nusileidžianti tik Britų bibliotekai.

Didžiausių inkunabulų rinkinių dešimtuose – ir dvi JAV bibliotekos. Prisiminkime: inkunabulai niekada nebuvo spausdinti Amerikos žemyne. Seniausia JAV spausdinta knyga laikoma 1640 metais Masačusetso valstijoje išspausdintas „Masačusetso įlankos psalmynas“ – Biblijos psalmių vertimas į anglų kalbą (šios knygos egzempliorius 2013 metų pabaigoje Sotheby aukcione buvo parduotas už 14,2 mln. dolerių ir tapo brangiausiai pasaulyje parduota spausdintine knyga). Taigi inkunabulų kelionė į kitą žemyną itin gerai iliustruoja jų, kaip paveldo objekto, vertę: inkunabulai yra ir finansinio investavimo priemonė.

JAV nacionalinė biblioteka ir didžiausia biblioteka pasaulyje – Kongreso biblioteka, įsikūrusi Vašingtone, iš viso turi apie 155,3 mln. knygų ir kitų dokumentų. Vien Retų spaudinių

ir specialiųjų rinkinių skyriuje čia yra apie 800 tūkst. vertingų leidinių, iš jų inkunabulų – 5.600 egzempliorių (3.797 pavadinimų).

Huntingtono biblioteka – JAV geležinkelių magnato, bibliofilo Henry'o E. Huntingtono (1850–1927) surinkta biblioteka, jo šeimos valia 1919 metais paversta viešąja biblioteka San Marine, Kalifornijoje. Dabar tai apie 6 mln. knygų sukaupusi humanitarinio profilio biblioteka, viena iš didžiausių JAV mokslinių bibliotekų. Bibliotekos inkunabulų rinkinys – 5.600 egzempliorių – toks pat, kaip ir Kongreso bibliotekos.

2 lentelė. Didžiausių inkunabulų rinkinių pasaulyje dešimtukas

Eil. nr.	Bibliotekos pavadinimas	Šalies pavadinimas	Miestas	Inkunabulų egz. skaičius	Inkunabulų pavad. skaičius
1	Bavarijos valstybinė biblioteka	Vokietija	Miunchenas	20.010	9.756
2	Britų biblioteka	Jungtinė Karalystė	Londonas	12.500	10.390
3	Prancūzijos nacionalinė biblioteka	Prancūzija	Paryžius	12.000	
4	Vatikano apaštališkoji biblioteka	Vatikanas	Roma	8.600	5.400
5	Austrijos nacionalinė biblioteka	Austrija	Viena	8.000	
6	Viurtenbergo krašto biblioteka	Vokietija	Štutgartas	7.076	
7	Rusijos nacionalinė biblioteka	Rusija	Sankt Peterburgas	7.000	
8	Bodlio biblioteka	Jungtinė Karalystė	Oksfordas	6.755	
9	Kongreso biblioteka	JAV	Vašingtonas	5.600	3.797
10	Huntingtono biblioteka	JAV	San Marino (Kalifornija)	5.600	

J. Gutenbergo 42 eilučių Biblija: kiek jos išliko?

J. Gutenbergo 42 eilučių Biblija yra spaudos eros simbolis ir viena svarbiausių ankstyvojo spausdintinio paveldo pavyzdžių. Todėl jos paveldas visais laikais buvo bibliofilų ir institucijų komplektavimo ieškos orbitoje. Ši Biblija – ir viena brangiausiai parduodamų knygų pasaulyje. Todėl natūralus klausimas: kiek šios Biblijos išliko? Kaip išlikę egzemplioriai pasiskirsto?

Remsimės viena autoritetingiausių inkunabulų paveldo saugos ir tyrimo institucijų pasaulyje – Maince (Vokietija) įsikūrusiu Gutenbergo muziejumi. Jo internetinėje svetainėje teigiama, kad šiuo metu (2014) išlikę 49 J. Gutenbergo 42 eilučių Biblijos egzemplioriai (žr. 3 lentelę), 11 iš jų spausdinti ant pergamento. Palyginimui: 1950 metais žinoti 45 šios Biblijos egzemplioriai. Įvairiuose šaltiniuose nurodomas išlikusių 42 eilučių Biblijos egzempliorių paveldas įvairuoja: teigiama išlikus 47, 48, 49 egzempliorius. Nesutapimai atsiranda todėl, kad skirtingi mokslininkai ar institucijos skirtingai indentifikuoja kai kuriuos defektinius Biblijos egzempliorius arba inkunabulo fragmentų tiesiog nepripažįsta. Antai Gutenbergo muziejus Maince Indianos universiteto bibliotekoje (JAV) esamo defektinio Biblijos egzemplioriaus į apskaitą neįtraukia.

3 lentelė. J. Gutenbergo 42 eilučių Biblijos egzempliorių sklaida pasaulyje

Šalies pavadinimas	Egz. skaičius
Vokietija	14
JAV	10
Jungtinė Karalystė	8
Prancūzija	4
Rusija	2
Ispanija	2
Vatikanas	2
Austrija	1
Belgija	1
Danija	1
Japonija	1
Lenkija	1
Portugalija	1
Šveicarija	1
Iš viso	49

Daugiausia 42 eilučių Biblijos egzempliorių šiuo metu saugoma J. Gutenbergo tėvynėje Vokietijoje – 14. Skirtingai nei antrąją vietą pagal šią Bibliją turinčių šalių sąrašą užimančios JAV (10 egzempliorių), Vokietijos bibliotekose saugomi daugiausia savi, čia nuo seno buvę

Biblijos egzemplioriai, o į JAV Biblija atkeliavo kaip bibliofilijos ir kolekcionavimo išdava. Istoriniai 42 eilučių Biblijos egzemplioriai tebėra Getingeno ir Leipcigo universitetų, Berlyno, Frankfurto prie Maino, Tryro, Ašafenburgo, Bavarijos valstybinėse, Fuldos krašto bibliotekose. Dviejų Biblijos egzempliorių, saugotų Leipcigo universiteto bibliotekoje ir Leipcigo Vokiečių knygos ir rašto muziejuje, Vokietija neteko per Antrąjį pasaulinį karą – jie dabar yra Maskvoje. Gutenbergo muziejus Maince saugo du 42 eilučių Biblijos egzempliorius. Vieną iš jų muziejus įsigijo 1978 metais už tada išpūdingą kainą – 1,8 mln. dolerių – iš JAV bibliofilo Arthuro A. Houghtono Jaunesniojo. Abu Gutenbergo muziejaus Biblijos egzemplioriai spausdinti ant popieriaus.

Į Jungtines Amerikos Valstijas pirmąkart 42 eilučių Biblija iškeliavo dar 1847 metais. Ją Sotheby aukcione nusipirko garsus XIX a. JAV bibliofilas Jamesas Lenoxas (1800–1883), užmokėjęs tuo metu, kaip rašė Amerikos laikraščiai, beprotišką kainą – 500 svarų sterlingų. Vėliau J. Lenoxas šią Bibliją, kaip ir kitas savo didžiulės asmeninės bibliotekos vertybes, padovanojo Niujorko viešajai bibliotekai. 1911 metais kitas garsus JAV bibliofilas – Henry E. Huntingtonas už 50 tūkst. dolerių, tuo metu didžiausią bet kada už knygą sumokėtą sumą, įsigijo pergamente spausdintą Biblijos egzempliorių. Iš viso pergamentinės 42 eilučių Biblijos JAV yra tik trys egzemplioriai, vienas ypač gerai išsilaikęs – Kongreso bibliotekoje. Šis egzempliorius įrištas trimis tomiais, jie aptraukti balta oda, ornamentuota aklaisiais įspaudais. Įriše įspausa 1560 metų data. Egzempliorius buvo įsigytas 1930 metais kartu su kitais inkunabulais kaip bibliofilo Vollbehro kolekcija (Berlynas). Už visą šią kolekciją Kongreso biblioteka sumokėjo 1,5 mln. dolerių, o vien Gutenbergo Biblija buvo įkainota 600 tūkst. dolerių. Kai kurie 42 eilučių Biblijos egzemplioriai iš JAV vėl sugrįžo Vokietijon: 1978 metais Christie aukcione parduodamą Niujorko teologijos seminarijos bibliotekos egzempliorių už 2,2 mln. dolerių nupirko turtingas bibliofilas Bernardas Breslaueris. Šį egzempliorių jis padovanojo Viurtenbergo krašto bibliotekai Štutgarte.

Palyginti nemažai 42 eilučių Biblijos yra Jungtinėje Karalystėje – 8 egzemplioriai. Du pilnus egzempliorius turi Britų biblioteka. Vienas spausdintas popieriuje ir į biblioteką pateko su kitomis vertingomis knygomis iš Karališkosios bibliotekos, o kitas, spausdintas pergamente, yra iš asmeninės Thomo Grenville'o bibliotekos. Jau 2000 metais abu egzemplioriai buvo skaitmeninti bendradarbiaujant su Keio universitetu Tokijyje. Dar Gutenbergo Bibliją turi Bodlio biblioteka Oksforde, Kembridžo universiteto, Etono kolegijos, Škotijos nacionalinė bibliotekos, Johno Rylandso biblioteka Mančesteryje ir Lambetho rūmai (Kenteberio arkivyskupijos rūmai) Londone. Visų britų egzempliorių savybė – jie beveik visi labai anksti, dar XV amžiuje, atkeliavę į Angliją. Lambetho rūmų 42 eilučių Biblijos egzempliorius apskritai

laikomas pirmąją spausdinta knyga, pasiekusia Angliją. Manoma, kad Biblija buvo pardavinėjama dar net nebaigus jos spausdinti, štai kodėl jos sklaida buvusi tokia sparti. Lambetho rūmų egzempliorius labai meniškai ir prabangiai XV a. buvo ištaipytas Anglijoje.

Prancūzijoje yra keturi 42 eilučių Biblijos egzemplioriai: Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje Paryžiuje (du tomai pergamente ir vienas, spausdintas popieriuje), Mazarinio bibliotekoje Paryžiuje ir Saint-Omero miesto viešojoje bibliotekoje. Kitos pasaulio valstybės 42 eilučių Biblijos turi tik po vieną du egzempliorius (žr. 3 lentelę).

Bene daugiausiai keliavusi 42 eilučių Biblija – dabar Tokijo universiteto bibliotekoje esamas egzempliorius. Jis į Japoniją papuolė 1987 metais, kai Christie aukcione už 4,9 mln. dolerių (rekordinė suma!) jį nupirko japonų Maruzen korporacija, o 1996 metais inkunabulą padovanojo Keio universitetui Tokijuje. Anksčiau Biblija buvo saugoma JAV, Doheny memorialinėje bibliotekoje Kalifornijoje. Ši biblioteka šį Biblijos egzempliorių 1950 metais buvo įsigijusi iš asmeninės Philipo Frere'o bibliotekos Londone. Taigi šis Biblijos egzempliorius apkeliavo visą pasaulį: iš Londono per Kaliforniją pasiekė Tokiją.

42 eilučių Biblija, kaip ir visas senasis spausdintinis paveldas, migravo, ji atsirasdavo ir vėl išnykdavo tai viename, tai kitame aukcione. Ypač jos paveldas kito karų ir kataklizmų metu. Pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metais kartu su kitomis kultūros vertybėmis Vokietijos knygų rinkiniai pajudėjo Rytų kryptimi. Visą sovietmetį kultūros visuomenei oficialiai būdavo tvirtinama, kad Sovietų Sąjungoje J. Gutenbergo Biblijos nėra. Tik prasidėjus vadinamajai Gorbačiovo *perestroikai*, valstybinių Maskvos bibliotekų darbuotojai išdrįso prabilti apie ilgus dešimtmečius slėptą tiesą: du J. Gutenbergo Biblijos egzemplioriai yra Maskvoje: vienas – tuometinėje Lenino bibliotekoje (dabar Rusijos valstybinė biblioteka), kitas – Lomonosovo universiteto bibliotekoje. Abu J. Gutenbergo Biblijos egzemplioriai kaip karo grobis pateko į Rusiją iš Vokietijos Antrojo pasaulinio karo metais. Pirmąkart apie tai buvo paskelbta 1990 metų spalio mėn. 22–26 dienomis Užsienio literatūros bibliotekoje Maskvoje vykusioje mokslinėje konferencijoje „Užsienio knygos istorijos problemos ir darbas su retomis užsieninėmis knygomis TSRS bibliotekose“. Konferencijoje kalbėjusi tuometinės Lenino bibliotekos Rankraščių skyriaus darbuotoja Oksana Vladimirovna Žitomirskaja, bibliotekoje dirbusi nuo 1945 metų, prisiminė:

„Suvežė Drezdeno, Vroclavo, Lenkijos nacionalinės bibliotekos archyvus. Ten buvo ir IX amžiaus manuskriptų. Pripažinti, kad visa tai čia, Maskvoje, buvo draudžiama, teko pasirašyti, kad niekam neužsiminsime apie Gutenbergo egzempliorių. Kai buvo pradėtas kelti klausimas apie kultūros vertybių grąžinimą į Vokietiją ir buvo grąžinti rankraščiai, tuometinis Retų spaudinių skyriaus vedėjas Kozlovskis inkunabulų atidavimą Vokietijos Demokratinei Respublikavai užblokavo, neleido grąžinti. Nors apie 1956–1957 metus buvo įsakymas visus trofėjinius knygų rinkinius Maskvoje išaldyti, vis

dėlto dalis iš Vokietijos atvežtų knygų pajudėjo, vyko rinkinių skaidymas ir knygų cirkuliacija po visą Sovietų Sąjungą.“

Įdomu tai, kad Rusijoje anksčiau būta ir tikrai savų 42 eilučių Biblijos egzempliorių. Štai žinoma, kad vienas didžiausių pasaulio bibliofilų Martinas Bodmeris (1899–1971), savo 150 tūkst. vienetų itin vertingą asmeninę biblioteką padovanojęs Ženevos miestui (dabar *Bibliotheca Bodmeriana*), 42 eilučių Bibliją 1931 metais nusipirko Londono Maggs Brothers antikvariate. O antikvariatui ši egzempliorių oficialiai buvo pardavusi tuometė Sovietų Sąjungos vyriausybė (galime įtarti – reikėję valiutos ginklams pirkti). Kokia ankstesnė egzemplioriaus kilmė, dabar nežinome, bet faktų, kad sovietų Rusijoje buvo prekiaujama vertingiausiu spausdintiniu paveldu yra.

Nežinomų, bibliografams ir visuomenei neprieinamų Biblijos egzempliorių dar gali būti. Umberto Eco teigia, kad J. Gutenbergo Biblijos egzempliorių išlikę apie 80 (Carriere, Eco, 2013, 230). Čia arba *lapsus linguae*, arba neoficiali informacija, kuri plinta tik privačiais kanalais, o gal tiesiog leidėjų (ir vertėjų, komentarų parengėjų) neapsižiūrėjimas.

Arčiausiai mums pasiekiamas 42 eilučių Biblijos egzempliorius yra Lenkijoje, Pelplino miesto (Pomeranijos apskritis) Vyskupystės muziejuje. 2002–2003 metais pagal šį egzempliorių buvo išspausdinta šios Biblijos faksimilė (du tomai). Jos tiražas – 198 egzemplioriai (panašiai tiek, kiek buvo išspausdinta originalo). Pirmuoju numeriu paženklintas faksimilės egzempliorius buvo padovanotas popiežiui Jonui Pauliui II ir dabar saugomas Vatikano bibliotekoje. Faksimilę išleisti prireikė ne tik Lenkijos, bet ir Vokietijos bei Japonijos specialistų pagalbos. Stengtasi atkurti popierių ir XV a. įrišą. Pelplino 42 eilučių Biblijos egzempliorius unikalus tuo, kad yra paženklintas knygrišio Henrio Costerio iš Liubeko ženklų. Faksimilei pagamintas ir specialus lagaminėlis, toks pat, kaip ir originalui 1939 metais, kai prasidėjus Antrajam pasauliniam karui Bibliją mėginta išsaugoti. 2014 metų Vilniaus knygų mugėje šią Biblijos faksimilę buvo galima įsigyti už 20 tūkst. litų.

Žinoma, pasigrožėti 42 eilučių Biblija visada galima internetu – net devyni skaitmeninti visateksčiai jos egzemplioriai mums visiems yra laisvai prieinami (<http://istc.bl.uk/search/search.html?operation=record&rsid=27141&q=1>). Apibendrinami galime teigti, kad būdama viena iš reprezentatyviausių pirmųjų spausdintinio paveldo pavyzdžių, 42 eilučių Biblija nepaliauja žavėti bibliofilų ir visų kitų knygos mylėtojų. Ir nors šiuo metu beveik visi jos egzemplioriai išimtinai sukaupti institucinėse pasaulio bibliotekose, ji bibliofilams tapo įgijinių siekiamybe.

Asmeninėse pasaulio bibliotekose apskritai inkunabulų sukaupta nemažai. Štai kaip savo inkunabulus apibūdina Umberto Eco:

„<...> Turiu vos 30 inkunabulų, bet tarp jų yra tikrai keletas, kaip dabar madinga sakyti, nepakartojamų egzempliorių, pavyzdžiui, „Polifilo meilės kova sapne“, „Niurnbergo kronika“, Fičino išverstos hermetikų knygos, Ubertino de Kasalės „Gyvenimo medis“; jo autorių padariau vienu iš „Rožės vardo“ veikėjų, ir t.t. Mano kolekcija labai griežtai orientuota. Ją pavadinčiau *Bibliotheca Semiologica Curiosa Lunatica Magica et Pneumatica*, kitaip sakant, kolekcija, skirta okultiniams ir klaidingiems mokslams. Aš turiu Ptolemają, kuris klydo dėl Žemės judėjimo, bet neturiu Galilėjaus, kuris buvo teišus. <...> beje, apie tą mano kaimyną. Pasirodo, kad jis visai taip, kaip aš, turi „Hypnerotomachia Poliphili“, arba „Polifilo sapno“, egzempliorių, o tai yra turbūt pati gražiausia knyga pasaulyje. <...> Žinoma, kalbu apie pirmąjį 1499 metų inkunabulą, o ne apie paskesnius leidimus.“ (Cartier, Eco, 2013, 109–110, 114).

U. Eco teigia, kad J. Gutenbergo Biblijos egzempliorių išlikę apie 80 (Carriere, Eco, 2013, 230). Čia arba *lapsus linguae*, arba neoficiali informacija, kuri plinta tik privačiais kanalais, o gal tiesiog leidėjų (ir vertėjų, komentarų parengėjų) neapsižiūrėjimas. Vis dėlto galime turėti vilties, kad ir garsiosios 42 eilučių Biblijos nežinomų, bibliografams ir visuomenei neprieinamų Biblijos egzempliorių dar gali atsirasti.

Klausimai ir užduotys

1. Kodėl didžiausių atminties institucijų inkunabulų rinkinių apskaita įvairiuose šaltiniuose įvairuoja? Nuo ko tai priklauso?
2. Pasakojama tokia linksma istorija:
Senų knygų kolekcininkas klausia pažįstamo, ar šis neturįs kokių knygų.
– Jau ne, – atsako šis, – prieš savaitę išmečiau Bibliją, kuri mėtėsi daugelį metų. Išleista kažkokio Gut... Guten...
– Gutenbergo? Išmetei Gutenbergo Bibliją? Juk tai pirmoji spausdinta knyga! Neįkainojama vertybė! Už vieną egzempliorių duoda kelis milijonus dolerių!
– Už manąją niekas nė skatiko nebūtų davęs – visos paraštės prirašintos kažkokio mulkio Martyno Liuterio...
 Kokia dalykinė klaida yra šiame anekdote? Kaip knygos vertė susijusi su marginalijomis?
3. Pakomentuokite Umberto Eco mintis apie Gutenbergo Bibliją. Ar sutinkate su garsiuoju bibliofilu? Jeigu ne, pagrįskite savo nuomonę. U. Eco teigia taip:

„<...> Kiekvieno kolekcininko svajonė turėti savo rankose Gutenbergo Bibliją arba 1623 metų foliantą [t.y. Šekspyro raštų pilną pomirtinę laidą]. Bet, kaip jau sakėme, rinkoje Gutenbergo Biblijų nebėra, jos visos dabar sukauptos didžiosiose bibliotekose. Dvi mačiau Pierponto Morgano bibliotekoje, bet viena buvo defektinė. Liečiau vieną, spausdintą ėriuko odoje, nuspalvintą (visos pirmosios raidės spalvintos ranka) Vatikano bibliotekoje. Jei tarsime, kad Vatikanas nėra Italija, tai reikia pripažinti, kad Italijoje nėra nė vienos Gutenbergo Biblijos. Paskutinis pasauliui žinomas jos egzempliorius prieš dvidešimtį metų buvo parduotas vienam japonų bankui už, jeigu gerai prisimenu, tris ar keturis milijonus dolerių to meto kursu. Jei kada koks egzempliorius atsirastų bibliofilų

rinkoje, niekas dabar nežino, kokia kaina būtų pasiūlyta. Kiekvieno kolekcininko svajonė – surasti kokią nors seną ponį, kuri savo spintoje saugo Gutenbergo Bibliją. Poniai devyniasdešimt penkeri metai, ji pasiligojusi. Kolekcininkas pasiūlo už tą seną knygą du šimtus tūkstančių eurų. Tai didžiulis turtas, kuris leistų jai visą gyvenimą gyventi be rūpesčių. Bet iš karto kyla kitas klausimas – ką darysite parsinešęs šią Bibliją namo? Arba niekam apie tai nesisakysite, o tai yra tas pats, kaip žiūrėti komišką filmą visiškai vienam. Juoktis neišeina. Galiausiai pradėsite apie ją pasakoti ir patrauksite viso pasaulio vagių dėmesį. Iš nevilties ją perduosite savo miesto merijai. Ji bus padėta į saugią vietą, ir su savo draugais galėsite pasižiūrėti į ją, kada tik panorėję. Bet neturėsite galimybės atsikelti vidury nakties ir ją paliesti, paglamonėti. Taigi koks skirtumas, ar turi Gutenbergo Bibliją, ar neturi? (Carriere, Eco, 2013, 139)

Literatūra ir šaltiniai

- 1 Carriere, Jean-Claude; Eco, Umberto. *Nesitikėkite atsikratyti knygy.* 2-oji laida. Vilnius: Žara, 2013.
- 2 Feigelmanas, Nojus. *Lietuvos inkunabulai.* Vilnius: Vaga, 1975.
- 3 Feigelmanas, Nojus. „Lietuvos inkunabulų“ papildymas. *Knygotyra*, 1983, t. 9(16), sąs. 1, p. 97–100.
- 4 Füssel, Stephan. Introduction. In *Chronicle of the world: the complete and annotated Nuremberg Chronicle of 1493.* Köln: Taschen, 2001.
- 5 Dondi, Christina. The European printing revolution. In *The Oxford Companion to the Book.* Oxford, 2010. Vol. 1, p. 53–61.
- 6 *Gesamtkatalog der Wiegendrucke.* Leipzig, 1925–, Vol. 1–11. VUB Ret. PE1.
- 7 Gudavičius, Edvardas. Knygos kelias į Lietuvą. *Knygotyra*, 1999, t. 35, p. 47–65.
- 8 Gudmantas, Kęstutis. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 9–24.
- 9 Gudmantas, Kęstutis. Lietuvių kilmės iš romėnų teorijos genezė ir ankstyvosios Lietuvos vardo etimologijos. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2004, kn. 17, p. 245–268.
- 10 Hain, Ludovicus. *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD.* Tubingae: sumpt. J.G.Cottae, J. Renouard, 1826. 2 vol. 566 p. VUB Ret. PD 14.
- 11 Imroth, John P.; Almagno, Romano Stephen. Incunabula. In *Encyclopedia of Library and Information Science.* New York; Basel, 2003, t. 2, p. 1264–1275.
- 12 *Incunabula and their readers: printing, selling and using books in the fifteenth century.* Ed. By Kristian Jensen. London: The British Library, 2003.
- 13 *Incunabula in American Libraries.* New York, 1964. VUB Ret. PD 622.
- 14 *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur = Inkunabyły w bibliotekach Polskich.* Composuerunt Maria Bohonos, Elisa Szandorowska; Bibliotheca Nationalis Polona; moderante Alodia Kawecka-Gryczowa. Wratislaviae; Varsaviae; Cracoviae: ex officina Instituti Ossoliniani, 1970. 2 vol. VUB Ret. PE 136.
- 15 *Incunabula Short-Title Catalogue.* British Library. Prieiga per internetą: <<http://www.bl.uk/catalogues/istc/index.html>>.
- 16 *Inkunaablid Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus:* kataloog. Tartu Riiklik Ülikooli Teaduslik Raamatukogu; koostanud Olev Nagel. Tallinn: Kunst, 1982. VUB Ret. PE 211.
- 17 *Knygotyra: enciklopedinis žodynas.* Vilniaus universiteto Knygotyros katedra. Vilnius: Alma littera, 1997.
- 18 *Lietuvos katalikų dvasininkai XV–XVI a.* Parengė Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys. Vilnius: Aidai, 2009.
- 19 Maciulevičius, Arvydas. Miesto reprezentacija ankstyvųjų naujųjų laikų spaudiniuose. Iš *VUB metraštis*, 2010. Vilnius, 2010, p. 50–71.
- 20 McLuhan, Marszall. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai.* Vilnius: Baltos lankos, 2003.
- 21 Miškinis, Algimantas. 1493 m. Hartmano Šedelio kronika ir Lietuva. *Mokslas ir gyvenimas*, 2004, nr 1, p. 4.
- 22 Narbutas, Sigitas; Narbutienė, Daiva. Įvadas. Iš *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygy sąrašas.* Vilnius, 2002, p. 7–19.
- 23 Narbutienė, Daiva. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a. Vilnius: LLTI, 2004.

- 24 *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose*: katalogas. Sudarė Sigitas Lužys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius: LLTI, 2006.
- 25 Pirmoji Lietuvos knyga. Iš Bumblauskas, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*. Vilnius, 2005, p. 198–199.
- 26 Račius, Vidas. Vilniaus universiteto inkunabulai: rinkinio raida ir sudėtis. *Knygotyra*, 2011, t. 56, p. 124–134.
- 27 Ročka, Marcelinas. Pirmosios Lietuvos knygos. Iš Ročka, Marcelinas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 2002, p. 323–336.
- 28 Ročka, Marcelinas. Abraomo Kulviečio bibliotekos autoriai ir knygos. Abraomo Kulviečio bibliotekos pobūdis. Iš Ročka, Marcelinas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 2002, p. 71–94.
- 29 *Sarmacija: Hartmann Schedel. O europejskiej sarmacji: fragment dzieła Liber chronicarum*. Toruń: Książnica Miejska im. M. Kopernika, 1992.
- 30 Staniulis, Vidmantas. Habent sua fata libelli. Iš *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. T. 3. Kaunas, 2004, p. 195–200.
- 31 Steponaitienė, Jolita; Pukštaitė, Lina. „Kvailių laivas“. *Tarp knygų*, 2003, nr. 5, p. 18–20.
- 32 Stonytė, Živilė. Muzikiniai inkunabulai Lietuvos bibliotekose. *Knygotyra*, 2012, t. 59, p. 9–29.
- 33 Subačius, Giedrius; Leńczuk, Marius; Wydra, Wiesław. The earliest known Lithuanian glosses (~1520–1530). *Archivum Lithuanicum*, 2010, t. 12, p. 31–70.
- 34 Ulčinaitė, Eugenija. Lietuva Pikolominio veikaluose. Iš *VU mokslinės bibliotekos metraštis, 1972*. Vilnius, 1972, p. 201–208.
- 35 Ulčinaitė, Eugenija. Lietuvos vardo kilmės aiškinimas XVI–XVII amžiaus raštuose. *Archivum Lithuanicum*, 2000, t. 2, p. 51–59.
- 36 Vaitkevičiūtė-Verbickienė, Viktorija. Apie LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus inkunabulų rinkinį. *Tarp knygų*, 2007, nr. 1, p. 14–16.
- 37 Vaitkevičiūtė-Verbickienė, Viktorija. „Seni“ ir „nauji“ inkunabulai iš Lietuvos nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių fondo. *Bibliografija*, 2007, p. 82–94.
- 38 Vladimirovas, Levas. *Knygos istorija: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius*. Vilnius, 1979, p. 137–197.